

યુગધર્મ ગ્રન્થમાળા પુ. ૭

હમને એ નહિ સમજાય

ભરૂચ
કે. કે. દેસાઈ.

ઉપનિષદોની વાતો

ધાર્મિક ગ્રંથો તો તમે ઘણાં વાંચ્યા હશે, પરંતુ સરળ ભાષામાં, ટુકડા સંપ્રદેશમાં, મૌલિક જ્ઞાન આપે તેવો તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ એક જ ગ્રંથ છે તેના અભિપ્રાય તો વાંચો —

. ઉપનિષદોની આ વાતો એકવાર વાંચીને કોરે મુકવા માટે નથી એ તો આપણા હજારો વર્ષના જીવનની મુગી પ્રેરણાઓ છે ભક્તિનિધિ યજ્ઞ આ વાર્તાઓનું અવશ્ય અને મનન યજ્ઞ જોઈએ આ વાર્તાઓ જેમ જેમ વધારે વાર વાંચીએ છીએ તેમ તેમ પહોંચી આરંભ કોતરેલા આગળ જેવી તે દેખાઈ છે (કુમાર)

. ...ઉપનિષદોની બહારથી એ છે કે ધર્મ અને આત્માના ગહનમાં ગહન તરવોને ઉપનિષદકારોએ નાની સત્ય ઘટનાઓના વર્ણનોમાં ગુપ્તી દીધા છે એવી તેર રહસ્યભરી વાતોને આ નાનકડા પુસ્તકમાં ગુજરાતી વાણીમાં ઉતારેલી છે . (સૌરાષ્ટ્ર)

. ઉપનિષદોમાં માનવ જીવનને તારનાર સાચા જવાહીર બતાવે છે આ સાચા જવાહીર રા વળાંકોએ ગુજરાતી ભાષામાં ઉતાર્યા છે વજેરે .. (મુંબાઈ ગુજરાતી) મૂલ્ય ૭ આના. ટપાલ ખર્ચ એક આનો

લખો —

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર
રીચીરોડ, અમદાવાદ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૪૨૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રૂઢિને એ બરી રાખખપ

વિષય ૬૩૪૨ ૨

યુગધર્મ, અથમાલા—પુ૦ ૭

— મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય કૃત —

તહમને એ નહિ સમજાય

અથવા

ખાલિ-સંવાદો

અનુવાદક.

મનુભાઈ કલ્યાણુભાઈ દેસાઈ બી એ

પ્રકાશક

યુગધર્મ અથમાલા અમદાવાદ.

વ્યવસ્થાપક

ગૂજરાત સાહિત્ય મંદિર

અમદાવાદ.

મા નટવરલાલ મૂળચંદ્રે છાપી
અને
ધન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિકે
રીઝીરોડ અમદાવાદથી
પ્રગટ કરી

સર્વ હક્ક વિભક્તિવાદી
આવૃત્તિ પહેલાં ગામદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ સંગ્રહ
પ્રગટ ૧૯૮૨

મૂલ્ય

અન્યમાળાના ગ્રંથકોને

છૂટક

૦-૬-૦

૦-૧૦-૦

આ અન્યમાળાને સમતો પત્ર વ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર

રીઝીરોડ—અમદાવાદ.

નિવેદન.

આ પુસ્તકથી યુગધર્મ ગ્રન્થમાળાનું વરસ પુરૂ થાય છે. ગ્રન્થમાળાના એક વરસના ગાળામાં ઘણો કાળ ગયો છે, પરંતુ આ વિલંબ માટે ઘણા જવાબબી કારણો છે.

હવેથી ગ્રન્થમાળા નિયમિત ચાલે તે માટે એક ખાસ યોજના કરવામાં આવી છે એટલે હવે પછીના ગ્રન્થો નિયમિત પણે પ્રકાશીત થશે. આ વરસથી લવાજમમાં પણ ખાસ ઘટાડો કરવામાં આવ્યો છે.

ગ્રન્થમાળા માટેના મનોરથો, આ ગ્રન્થમાળાની ખાસ વિશેષતા, વગેરે જાણવા માટે પાછળના પૃષ્ઠ પર આપેલી હકીકત વાંચી જવા વાચકને ખાસ આગ્રહ છે.

વ્યવસ્થાપક.

સુપ્રસિદ્ધ યુગધર્મ ગ્રન્થમાલ્લાના નિયમો

આ ગ્રન્થમાળામાથી પ્રકાશિત થતા ગ્રંથો બહુ સાવધાનીથી અને વિચારપૂર્વક પસંદ કરેલા હોય છે અત્યાર સુધીમા બહાર પડેલ દરેક ગ્રન્થની પ્રસિદ્ધ સમાલોચકો અને વિદ્વાનોદ્વારા પ્રશંસા થયેલી છે પુસ્તકોનો વિષય, ભાષા અને છપાઇ બધી રીતે ઉત્તમ હોય છે

કેટલીક વિશેષતાઓ —

(૧) ગુજરાતમા જે જે ભાગમા—સમાજમા, જ્ઞાતિમા, સાહિત્યમા, ધર્મમા અને દરેક જીવનમા જે જાતનો ઉડો સડો પેડેલો છે, જેણે આપણને કોતરી કોતરી નિર્જીવ બનાવ્યા છે તે તે જાતના પ્રશ્નો પર બહુજ વિચારપૂર્વક ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યા છે અને આવશે

(૨) બીજી ભાષાઓમા જે જે મહાન વ્યક્તિઓએ જે જે વિષય પર ગ્રંથો લખ્યા હોય છે તેમાથી આપણને ઉપકારક થઇ શકે તેવા ગ્રંથોના અનુવાદોની પસંદગી વિદ્વાન સાહિત્ય-રથીઓની મદદથી કરવામા આવે છે યુરોપમા નોબલ પ્રાઇઝો મેળવીને અમર થઇ ગયેલાઓમાથી ખાસ ખાસ ઉત્તમ ગ્રંથોને ચુટી આપવામા આવે છે

(૩) વરસ દરમ્યાન છપાતા ગ્રંથોમા ખાસ વિવિધતા રાખવામા આવશે વાર્ષિક આઠદશ પુસ્તકોમા ધાર્મિક, રાજનૈતિક, સ્ત્રી વિષયક, બાળ વિષયક, મહાન પુરુષોના જીવન ચરિત્રો વગેરે આપવામા આવશે

(૪) પુસ્તકોની પસંદગીમા એકદમ વિદ્વદ્ભોજ કે હલકટ સાહિત્યને સ્થાન નહિ અપાય, પરંતુ ઉદારભાવવાળુ, માનવચરિત્રને ઉન્નત કરવાવાળુ અને દરેકે દરેક વાચકને કંઈક ઉપયોગી નિવડે તેવા જ સાહિત્યની પસંદગી થાય છે

(૫) અત્યાર સુધીમા પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથોમાથી કેટલાયે ગ્રંથની ટુક મુદતમા બે બે ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે આ ઉપરથી સમજાશે કે સાહિત્યની પસંદગી પર કેટલુ ધ્યાન અપાય છે

(૬) ગ્રંથોના કાગળ, છપાઈ, બાઈન્ડીંગ, વગેરે સુદર હોય છે

(૭) ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોને અમારે ત્યાં મળતા દરેક પુસ્તકો પર સહુથી વધારેમા વધારે કમીશન આપવામા આવે છે

(૮) આવી ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થવાથી વારંવાર સામાન્ય પુસ્તક પર ચઢતા ચાર આઠ આના વીં પી ખર્ચના નહિ ભોગવવા પડે

અનુક્રમણિકા.

પ્રસ્તાવના	
૧ મિલકત	૨૫
૨ ધન	૨૯
૩ જાત-મહેનત	૩૫
૪ સ્વદેશ	૩૯
૫ યુદ્ધ	૪૩
૬ દિવાની અદાલત	૪૭
૭ ફૅજદારી કાયદો	૫૨
૮ જોલ	૫૫
૯ ફાસીની સજા	૬૨
૧૦ મહેસુલ	૬૯
૧૧ કેફ	૭૩
૧૨ દયા	૭૮
૧૩ પ્રેમ-ધર્મ	૮૨
૧૪ પસ્તાવો	૮૫
૧૫ કડવા વચન	૯૦
૧૬ ધર્મ	૯૩
૧૭ કેળવણી	૯૭
૧૮ છાપા	૧૦૭
૧૯ કળા	૧૧૪
૨૦ વિજ્ઞાન	૧૨૧
૨૧. છોકરા.	૧૨૭

It is said that what is hidden from
the wise is revealed to babes

—*Tolstoy*

Baby knows all manner of wise words
though few on earth can understand their
meaning

—*Tagore*

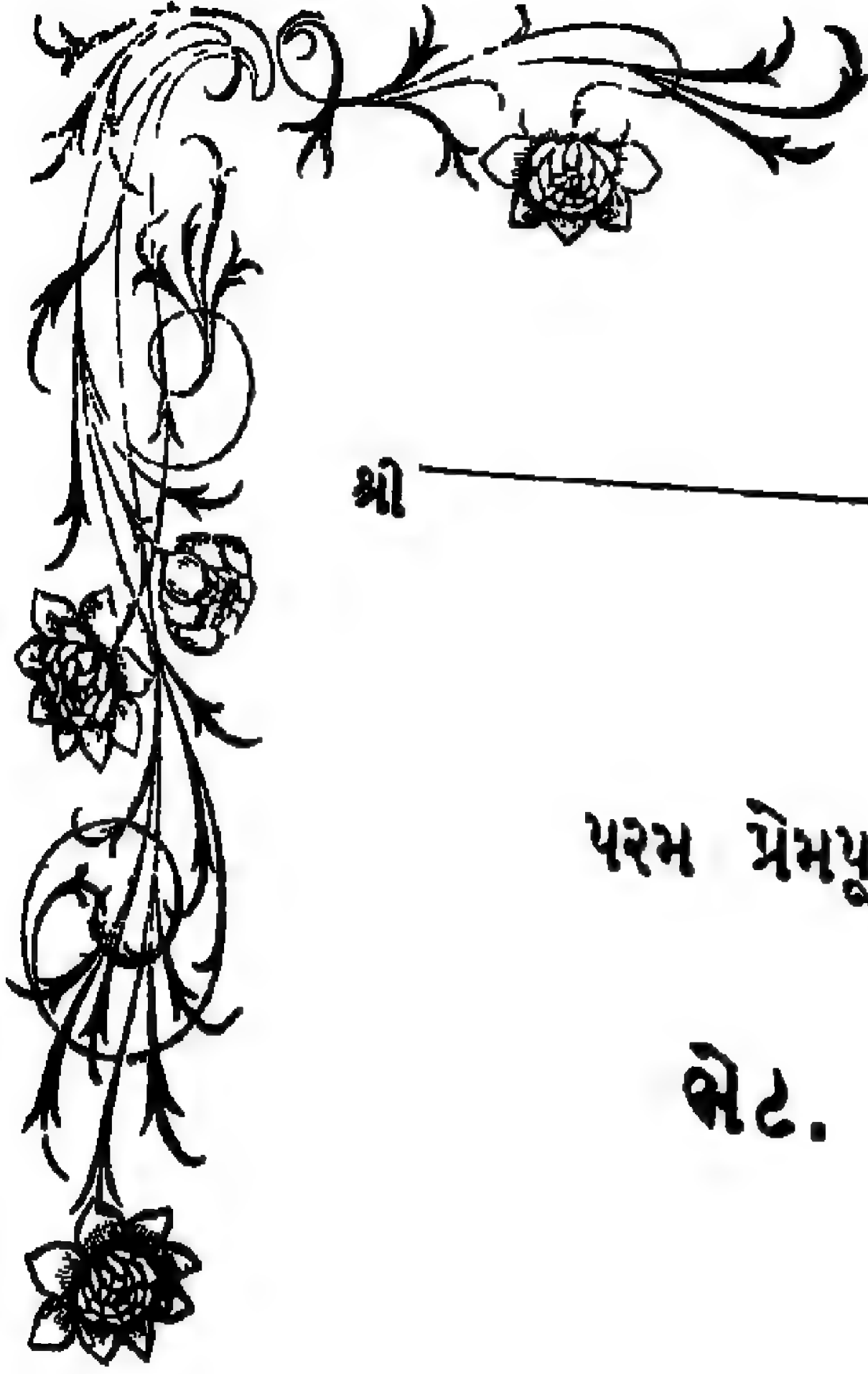
Mighty Prophet ! Seer blest !
On whom those truths do rest,
Which we are toiling all our lives to find,
In darkness lost, the darkness of the grave

—*Wordsworth*

From the Boy there came
Feelings and emanations—things which were
Light to the sun and music to the wind.

—*Wordsworth,*

તમને એ નહિ સમજાય.

શ્રી

ન

પરમ પ્રેમપૂર્વક

બેટ.

તરફથી

કે.ઉન્ડે ટોલ્સ્ટોયને આપણે એક સમર્થ વિચારક ને સસાર-ફિલ્સુફ સન્ત તરીકે ઓળખીએ છીએ પણ એ સાંતુ પુરૂષે નવલકથા ને નાટકો લખ્યા છે એ જાણી કંઈક આશ્ચર્ય થાય છે અને એથી વધુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે જીવન-લીલા સકેલી લેવાને સમયે એમને નાટકો લખવાનું સૂઝ્યું ને તે જે સેન્સરશિપના કડક જાપતા નીચે ! પોત્સની કલાના આવિર્ભાવ માટે જો શરૂઆતથી જ એમણે સાહિત્યનું એ અગ પસંદ કર્યું હોત અને તે સમયે રશિયન રંગમૂમિ પર સરકારી અકુશની બચકર તરવાર લટકતી ન હોત તો આ મહાત્મા માત્ર રશિયામાં જ નહિ પણ સારી દુનીયામાં અર્વાચીન સમયના કદાચ સૌથી મહાન નાટકકાર તરીકે ખ્યાતિ મેળવત એમના છે એવા નાટકો જે કોઈ કોઈ સ્થળે તો મેટર્લિક કે હાન્સનના પણ સર્વોત્તમ પ્રવેશોને ચઢી જાય એવા છે

એ નાટકો ઉપરાંત મૃત્યુ પહેલાં બેજ વર્ષ પર, એટલે લગભગ ૮૧ વર્ષની વૃદ્ધ વયે જાણજીવનના આ દૂકા પ્રવેશો—The Wisdom of Children—પણ ટોલ્સ્ટોયે લખ્યા છે સને ૧૯૦૯ ના જન્યુઆરી માસમાં વિથેનાના કોઈક પત્રમાં છપાયેલો, બાળક અને તેના વડિલ વચ્ચેનો એક સવાદ એમના વાચવામાં આવ્યો તેમાં ધણું જ ગંભીર

વિચારો અતિ સાદા સ્વરૂપમા લેખકે રજુ કર્યા હતા તે સવાદ એમને બહુ જ પસંદ પડ્યો ને તરત જ એમણે તેનું ભાષાન્તર પણ કર્યું પછી તેવા જ ખીજા સ્વતંત્ર સવાદો રચી તેમા પોતાના પ્રાણુપ્રિય સિદ્ધાંતો ગૂંથવાનું એમને મન થયું અને પોને લખવા ધારેલા સવાદો માટે ત્રીસેક વિષયોની યાદી પણ એમણે બનાવી પરંતુ કમનસીબે એમાના વીસ જ એઓ પૂરા કરી શક્યા ને તેમાના પણ કેટલાક તો અસ્વસ્થ પ્રકૃતિને લીધે ફરી જોઇ શકાયા નહિ એટલે માત્ર ટાચણ રૂપે જ રહ્યા છે

તે છતાં એ મહાન લેખકની પ્રતિભા એમા પણ છૂપી રહી શકી નથી આ ન્હાના ન્હાના સવાદોમા બાલહૃદયનું સાચું પ્રતિબિંબ પડેલું વાચકને દેખાશે, બાલજીવનની કુતૂહલતા એમા તરવરે છે મોટેરાઓને જે સહજ ને અતિ સામાન્ય લાગે છે તે એમને મન વિશ્વક્રમથી વિપરીત જણાય છે એમના સાદા, સ્વાભાવિક પ્રશ્નોની અર્થસૂચકતા આપણને ગંભીર સત્યોનું સચોટ ભાન કરાવે છે, ને છતાં “તમને એ નહિ સમજાય, મોટા થશો ત્યારે સમજશો” એમ કહી આપણે તેમને ચૂપ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ! વૃંદાવર્થ બાળકોને દૃષ્ટા ને તત્ત્વજ્ઞાની કહે છે તે અહીં યથાર્થ લાગે છે કવિવર ટાગોરે એમને આપેલી મહત્તા પણ અહીં જ સમજાય છે આપણા કવિએ કહેલા ‘પ્રભુના પયગમ્બર’ પણ આપણે એમને આ મવાદોમા અનુભવીએ છીએ એ

બાલરાનમાથી યે વૃત્તિ હોય તો આપણે ધણુ શિખી શકીએ

એ ઉપરાત બીજી એક રીતે પણ આપણને આ સવાદો ઉપયોગી છે લાભા, અનુભવપૂર્ણ જીવનને અન્તે ટોલ્સ્ટોયે જાળવી રાખેલા આર્થિક, રાજકીય, નૈતિક, ધાર્મિક ને સામાજિક પ્રશ્નો વિશેના પોતાના પાકટ ને ધડાયલા મતો ધણુ જ સરળ છતાં આકર્ષક રૂપમાં એમણે અહીં સઘર્ષા છે ટોલ્સ્ટોયના એ અભિપ્રાયો અમુક અશે આજના આપણા ગાંધી—યુગના પણ સિદ્ધાંતો બન્યા છે એટલે પોતાના પરિચિત વિચારો આમ સવાદ રૂપે યોજાયલા ગુજરાતી વાચક વર્ગને ખાસ ગમશે એમ ધારી એનું આ રૂપાન્તર કર્યું છે આપણા જીવનને અનુકૂળ બનાવવા માટે મૂળમાં કેટલાક ફેરફારો કરવાની મેં છૂટ લીધી છે ને કે ધારૂ છું કે તે ક્ષમ્ય જ ગણાશે ભાષા સવાદો જોટલી જ સાદી ને સરળ વાપરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, અને જોડણીમાં પણ એ જ લક્ષ્ય રાખ્યું છે

—માફી તો પછી ભાષાન્તર તે ભાષાન્તર મૂળ રશિયન પુસ્તક, તેનું અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર થાય અને એ અંગ્રેજી કાવ્યમાથી ફિરણો ઝીલી આપણે દીવા પ્રકટાવવા મથીએ એ પ્રયત્નો કેવાક હોય વારૂ ? એવા સંજોગોમાં તો વાચકે ધણુ ધણુ કલ્પી લેવું પડે અને ધણી વાતોમાં છૂટ મૂકવી પડે સોનીફનીઆ, સુરત } મનુભાઈ કલ્યાણજી દેસાઈ.
જાન્યુઆરી ૧૯૨૫ }

આ સવાદો:

યૂરોપની નવી સંસ્કૃતિની ભરતી હિન્દમા આવી ત્યાર પછી ધીરે ધીરે આર્થ સંસ્કૃતિને નામે ઝોળખાતી આપણી જીવનભાવનાઓ ખોટી ગણવા લાગી, અને યૂરોપ લઈ જાય ત્યાં જગતની સાથે આપણે પણ ચાલવા માડ્યું. પણ જ્યારે યૂરોપની સંસ્કૃતિનું પ્રાણસત્વ ખૂટ્યું—અથવા વધારે સ્પષ્ટનાથી જોઈએ તો—યૂરોપની પ્રવૃત્તિ પર ચઢાવેલો સોનેરી ઢોળ ઉતરવા માડ્યો ત્યારે જગત ઘણી મધ્ય ને પાછું જોડ્યું ત્યારે તેણે જાણ્યું કે સૈકાઓની ત્હેની મુસાફરી છૂટી પડી હતી યૂરોપનો જડવાદ પહેલાં જોડેલો આજે એને મુગ્ધ નથી કરતો, ને એની ધમાચકડીથી હવે એને થાક ચઢવા માડે છે આ દશા થઈ ત્યારે દરેક દેશ પોતપોતાના અવિષ્કૃત ધડવા મંડી પડ્યો, ને હિન્દમા પણ એ મ્હોટા ભાગી પડ્યા. એમનું એક, જોડેલા વેગથી નવી સંસ્કૃતિ તરફ ધસ્યો હતો

તેટલા જ વેગથી જૂની હિન્દુ સંસ્કૃતિને વળગી રહ્યા છે તે સેકડો વર્ષ 'હેલાની સમાજવ્યવસ્થા અને જીવનવ્યવસ્થાને ઈ સ ૧૯૨૫મા સજીવન કરવાની અભિલાષા રાખે છે ખીજા ભાગના લોકો આજે પણ યૂરોપની સંસ્કૃતિને, યૂરોપના આચારવિચારોને, ઈની સંસ્થાઓને અને ઈની જીવન-પદ્ધતિને સંપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ માને છે હિન્દ અને યૂરોપ બેઉની પુટખ'ડાળ સંસ્કૃતિના હિમાયતીઓ આ સંવાદોમા રજૂ કરેલા મુદ્દાઓના શા ઉત્તર આપે છે એ જોવાનું છે મહેને તો લાગે છે કે મોડા જહેલા-હજી ખીજા અખતરાઓ કરી દુનિયા થાકે ત્યાર પછી પણ-માણસે નવેસરથી નવી જ આરાખડી શિખણી પડશે

*

*

*

એક દિવસ હું આ સંવાદો વાચતો હતો ત્યારે ધમ-પછાડ કરતી મહારી મિત્ર કી—આવી ચઢી મેં ઉઘા મૂકેલા કાગળો તેણે જોયા, 'શું છે?' કહીને લીધા અને વાંચવા માડ્યા અને હું તહેને જોતો બેઠો એક જરાક અમથી અર્થ'શાયુમા તહેના તોફાન ઓસરી ગયા તે વિષળ પહેલા તે આવી ત્યારે જે ઉત્સાહ અને સુરખિ જણાતા હતા તે જતા રહ્યા તહેના મ્હેં પર માત્ર વિરાહની ઘેરી હાયા પ્રસરી રહી અને

હસ્તપ્રત એણે ઉઘી મૂકી ત્યારે પછી પણ થોડો વખત
એ વગર બોલ્યે વિચારના જ બેસી રહી ત્યારે મ્હારી ખાતરી
થઈ કે વૃદ્ધ ટોલ્સ્ટોયની મહેનત અફળ તો નથી ગઈ થોડી
વારે ફરી—એ પૂછ્યું

“આ બાળકો ખરું કહે છે, નહિ? આપણે બધા
ઉંધા જ જઇએ છિયે”

હતાર આપવાની જરૂર નહોતી એટલે મેં કંઈ કહ્યું
નહિ તેણે તરત જ પૂછ્યું

“ત્યારે આપણે આ જીર્ણ મંદિર શા સાફ ટકાવી રહ્યા
છિયે? આ બાળકો કહી શકે છે એટલું પણ આપણે કરી
ન શકીએ?”

મેં જોયું કે ફરી—ખરા અતરથી પૂછતી હતી, નવા
વિચારોના પૂરમાં એ બિચારી તણાતી હતી મેં કહ્યું

“જુઓ, એમ ઉતાવળે કે આખા નથી પાકતા
Utopia ને ભાવનાસૃષ્ટિઓ તો ઘણી લખાઈ છે અને એવી
સ્વપ્નસૃષ્ટિઓ હજી બીજી ઘણી જે રચાશે, પણ એને જીવનમાં
ઉતારવી એ રહેલું નથી”

“કેમ?” તેણે પૂછ્યું “એમાં શું અધર છે?” પ્રત્યુ

પાન ફેરવી તેણે કહ્યું “આ રમા પૂછે છે કે ‘ બલા થઈએ, ગુસ્સો ન કરીએ ને સાથે વાસીદુ વાળતા ને વાસણુ માળતા યે સિખીએ એમ ના થાય ।’-એમા ત્હમને અશક્ય શુ લાગે છે ? દરેક માણસ સ્વાશ્રયી થાય એમા વળી સ્વપ્નો ત્હમને ક્યા જણાયા ?”

મ્હારે જરા બેઠા થવુ પડ્યુ “એમ નહિ, જુઓ, એ એકલી વાસણુ અજવાળવાની વાત નથી એમા આપણી આખી બ્યવસ્થા આપણે બદલવી પડે આજે એક દારડિયો, બીનઅકક્ષ, કદરપો માણસ ધરનો વડિલ હોય અને તે કોડી કમાતો ન હોય છતાં ત્હને મોજશોખ કરવાનો વડિલ તરીકેનો હકક આપણે આપ્યો છે, અને ત્હેની અથવા ત્હેના ન્હાના ભાઈની વહુ રૂપ, ગુણુ અને બહુતર-સૌમા ત્હેના કરતા અઢિયાતી હોય છતાં તેણે પેલા વાસ્તે જ્ઠેતર કરવુ જ જોઈએ તે કોડી કમાતો નથી અને કદરપો છે-પણુ તે વડિલ છે ! આપણે એને વાસણુ અજવાળવાનુ કહીયે તો એટલુ જ નથી કહેતા પણુ વડિલ મટી જવાનુ કહીયે છિયે, અને આટલુ ફરીયે તો આજનુ આપણુ સંસાર-મન્દિર તરત પડી જશે પછી વિનય અને વિવેક નહિ રહે, સિષ્ટાચાર નહિ રહે, એકત્ર કુટુંબની ભાવના નહિ રહે, આર્યત્વને નામે ઓળખાતા અનેક

આચરણોની પરપરા નહિ રહે ઢાંગોરના અચલાયતનમા એક
“ અણુમમણુ ” નિશાળાઓ સેકડો વર્ષથી બધ રહેલી બારી
હાડે છે ને અચલાયતનમા જે કોલાહલ મચી રહે છે તે
આપણી સમાજમા અને આપણા જીવનમા પણ થશે ”

કી—સોલકઠ સામળી રહી હતી તે બોલી હતી “ પણ
હતા તે પછી આપણે વધારે સાચા અને સુંદર માણસો
તો થશું ને ? ”

“ તે તો આપણે નવી પદ્ધતિ કેવી રચીએ છિયે તે
પર આધાર રાખે છે આજની હિન્દુ અને યુરોપી બેઠ
પદ્ધતિઓ તો આજ સુધીમા ખોટી ફરી છે અને એથી
વધારે સરસ યોજના શોધવી એ કે રહેલું નથી, દાખલા
તરીકે આ બાળક કહે છે કે—

‘ બીજાઓથી બૂલ થાય છે તો ખોટી ખોટી સળ શું
કામ કરતા હશે ? એમ જ કરવું જોઈએ કે ગુન્હેમાર હોય
તેને પરમેશ્વર સળ કરે ’

આ ખરૂં, પણ પરમેશ્વરને આપણા અનારોગ્ય સહે-
રામા આપણે કેવી રીતે તેડી લાવીએ ? દુનિયામા માણસો
વસે છે, પરમેશ્વર નથી વસતા એટલે માણસોજ તહેનો
કાર્યક્રમ યોજે છે, અને માણસ અપૂર્ણ છે એટલે એના

કાર્યો પણ અપૂર્ણ છે અને રહેવાના ”

“ પણ ” કી—એ કહ્યું “ એથી કંઈ ગમે એવી અપૂર્ણતાને ટપાવવી? જોટલી વધારે સપૂર્ણતા અથવા એાળી અપૂર્ણતા મનુષ્ય મેળવી શકે જોટલી તો મેળવવી ને ? ”

“ હા, અને તેથી જ ટ્રાસ્ટોએ આ સવાદો લખ્યા છે, અને એ દિશામાં હવે થોડા ધણા પ્રયત્નો પણ થાય છે. દાખલા તરીકે નાનુ પૂછે છે કે

‘ પણ તેથી બધા દેશો જૂદા શા માટે ? આપણે ભેગા હોઈએ તે ઠીક નહિ ? ’

આજ દિશામાં લીગ ઓફ નેશન્સ અને એવી આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓ શરૂ થઈ છે ”

કી—એ કહ્યું “ એ દેશો એક થતા હજી કેટલી વાર લાગશે ? ”

“ તે તો કોણ જાણે ” મે કહ્યું “ કદાચ પાંચ-દસ વર્ષ, કદાચ બે-ચાર સદીઓ, અને કદાચ—કદાચ કદી નહિ ! ”

“ કદી નહિ ? ” કી—મોલી ઉઠી

“ હા, કદાચ કદી નહિ કદાચ કોઈ વેપોલિયન ને કેસરથી વધારે ચઢિયાતો નરકેસરી જન્મે અને તેની મહેચ્છાનો વિસ્તુપીઅસ ફાટે તો કદાચ કદી નહિ ”

“ત્યારે લીંગ એક નેશન્સ-ને એ બધા તો નકામા!
એનું શું કારણ?”

આપણા સસાર અને આ સવાદોના વડિલો પેઠે મહત્તે
પણ કહેવાનું મન થઈ ગયું કે “ત્હમને એ નહિ સમજાય,”
પણ કી—ની વાત જ જૂદી છે મે જેમ તેમ ઉત્તર આપ્યો.

“કારણ—કારણ કે એ બધા પ્રયત્નો દેશો અને પ્રજા-
ઓને બહારથી અને ઉત્તરથી જોડવાના પ્રયત્નો છે
આ સવાદના બાળકો પેઠે પ્રજાઓ એક સાથે રહે એ માટે
તો આપણા વિચારો અને આપણી માન્યતાઓ, આપણા નીતિ
શાસ્ત્રો અને આપણા ધનશાસ્ત્રો સૌ ભુલ્લી નાખવા પડે માણસ
જાતના ની બારાખડી શિખવા જેટલું બાળપણ કે ધડપણ
આવશે ત્યારે કદાચ આપણે વધારે સાચા, વધારે સુખી અને
વધારે સુંદર થઈશું.”

હું બોલી રહ્યો એટલે કી—ઉઠીને જતી રહી, અને
મે આનંદ અને વિનોદના બે-ત્રણ કલાકો હાથે કરી
ચૂકાવ્યા!

*

*

*

આ સવાદોમાં આપણે અત્યાર સુધી સ્વીકારેલી
સંસ્થાઓ (Institutions) અને માન્યતાઓ કૃત્રિમ,

અર્થરહિત અને ખીનપાયેદાર છે એવી દલીલ છે. આપણે
બે-તણુ સવાદો જોઈએ

એક શ્રીમત માણસને લેનો પુત્ર પૂછે છે

“ભાઈ, આપણે તો કંઈ કામ નથી કરતા અને છતાં
આપણી પાસે તો આટલા બધા પૈસા છે એમ કેમ ?”

બધા વડિતો કરે છે તેમ આ બાળકનો પિતા, “તેને
એ નહિ સમજાય” ના સસારજૂના સૂત્રથી એની સમજવટ
સાધી લે છે પણ એ બાળકની ગેરહાજરીમાં પણ
વિચારીએ તો શું એમ નથી લાગતું કે એ “અણુસમજી”
બાળક ખરેખર એક ઉપયોગી વાત કહી ગયો?—કે એ પ્રશ્ન
આપણા સમાજ-શાસ્ત્રની અને આપણી સમાજ-વ્યવસ્થાની
અપૂર્ણતા જ બતાવે છે ? અને એક ખીન પ્રસંગે એક
બાળક કહે છે કે

“હું મ્હોટો ઘડજીને, રામજી, ત્યારે આપણે મારા ખેતર
વહેચી લઈશું બધાના સરખા ભાગ પાડી નાખીશું. હ કે !”

—આ વિચાર માત્ર સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારીએ એટલી
પણ સચ્ચાઈ ને વિશ્વાસહૃદયતા આપણામાં રહ્યા નથી

પણ ઘણાને આ તો નર્મો સમાજવાદ લાગશે. આપણે
વધારે ખીનતરારી વિષયો ઉકેલીએ.

એક સ્થળે એક બાળક કહે છે કે

“ત્યારે જોઈને જે પરમેશ્વર જ સળ કરે તો શું ? બીજા-
ઓથી જૂલો થાય છે ત્યારે તેઓ ખોટી ખોટી સળ શું
કામ કરતા હશે ? એમ જ કરવું જોઈએ કે ગુન્હેગાર હોય
તેને પરમેશ્વર સળ કરે.”

અનેક ન્યાયશાસ્ત્રવિશારદ પડિતોએ આટઆટલી
મહેનત પછી તૈયાર કરેલી અને સૈકાઓનો ચારણીથી ચળાયેલી
આપણી ન્યાયપદ્ધતિ ચિઠ્ઠીઓ નાખી માલોમાલ્ય ચુકાદો
મેળવી લેવાની જગલી અથવા બાળકોની રીત કરતા
નખેતર છે એ શું સાચું નથી ? આપણી અને આપણી
દોષરહિત ગણ્યાતી પદ્ધતિઓની અપૂર્ણતા આથી જ સિદ્ધ
નથી થતી ?

સ્વદેશ વિશે એક બાળિકા પૂછે છે

“પશુ હું એ જ પૂછું છું કે બંધાના રાજ જુદા કેમ ?”

તેનો મ્હોટો બાઈ ઉત્તર આપે છે

“કારણ—કારણ કે હરેકને પોતપોતાનો દેશ વ્હાલો
હોય આપણે રમતી વખતે બેગા થઈએ તો ઠીક પણ આ
કે રમત નથી, આ તો રાજ કરવાની વાત છે ”

ત્યારે પશુ બિચારી અપા તો કહે છે

“ ના, મને એ નથી સમજાતું આપણે બધા એક-
ઠા જ કેમ નહિ ? ”

—તે મ્હોટો બાધ કહે છે

“ હમણા નહિ તો મોટી થશે ત્યારે સમજશે. ”

કેટલા મ્હોટાઓ આ સમજે છે—કે સમજતી શકશે ?

—અને આપણે આપણી માન્યતાઓ અને સરથાઓને
સંપૂર્ણ માનીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ એ વિષે શકા કર-
નાર અજ્ઞાન છે એમ પણ આપણે ખુલ્લે મ્હોળે કહી શકીએ
છીએ એક બાળક માતાને પૂછે છે

“ પણ બા, ખોટી વાત કઈ ને ખરી વાત કઈ તે કેમ
સમજાય ? ”

ત્યારે “બા” કહે છે

“ ધર્મ પર આસ્થા રાખીએ એટલે એની મેળે સમજાય ”

બચુ પણ ધર્મ એટલે શું ?

બા ધર્મ એટલે . પણ આપણને મોડું થાય છે જા,
બાપુને કહી આવ કે અમે મંદિરે જઈએ છીએ તે તમે
ધરમા બેસજો

એક બીજો પ્રમગ લઈએ

વિનોદ કોઈ વખત પણ શા માટે ફાંસી દેવાવી

જોઇએ ? આપણે કાઢી મારી નાખીએ તે પાપ નહિ !

ત્રાફેસર: હા પણ તેમા કાંઈ નહિ

વિનોદ કેમ ? કંઈ નહિ કેમ ? એ બેમા ફેર શો ?

ત્રાફેસર: ફેર તો ખરોસ્તો પણ તને તે શી રીતે

સમજશે ? દાખલા તરીકે લઢાઇમા એક સિપાઇ બીજને મારી નાખે તે ચાલે તેમ જ ગુન્હેગારને ફાંસી દઇએ તે પણ પાપ ન કહેવાય

વિનોદ: પણ આપણે તેમને મારી આપી ચઢાવા ન જોઇએ ? તે દિવસે તમે જ નહોતા કહેતા કે આપણે પ્રાણી માત્રને ચઢાવા જોઇએ

ત્રાફેસર: એમ થઇ શકે તો તો સારુ જ તો પણ એમ હમેશા કયા થઇ શકે છે ?

વિનોદ: કેમ ન થઇ શકે ? ગુન્હેગાર તે પ્રાણી નહિ ?

ત્રાફેસર: કારણ-કારણ કે એમ બની શકે નહિ.

*

*

આ ઉપરથી લાગશે કે બાળબિલ્લમા કહ્યું છે તેમ આ સંવાદોમા ટોસ્ટોચે Out of the mouth of babes and sucklings has he established strength
-બાળકો અને બચ્ચાઓના મોંમાંથી એણે સનાતન સત્યો

રજુ કર્યા છે

પહેલી ત્રિએ આ સવાદો બાળકો માટે લખાયલા હોય એમ લાગે છે, અને બાળકોને હેમા ધૂમ મઝા પડે એવા તે છે પણ ખરા અમારી ઓળખાણનાં દશ-માર બાળક-બાળિકાએ તે રમભેર વાચ્યા કે સાંભળ્યા છે અને બીજા બાળકો પણ એ બાળકોથી ખાસ જુદા ન હોય તો બધા જ બાળકોને તે ઘણા ગમશે મહારુ ચાલે તો કેળવણીની સંસ્થાઓ મારફત ગુજરાતના દરેક બાળકને આ પુસ્તક પહોંચવું કરે

ઉપર કહ્યું તેમ આ સવાદોનું અરૂપ બાળસાહિત્યનું છે, એથી જ થોડા વખત ઉપર મહારા મિત્ર મનુભાઈએ મૂકે કહ્યું કે એમણે The Wisdom of Children નું ભાષાન્તર કરવા માડ્યું છે ત્યારે મૂકે હમણું બાળકું હત તે એમ કે દુનિયાથી પરવારી ચુકેલા ૮૦ વર્ષના સાંતુ જેવા ટોલ્સ્ટોયને બાળકોના ડહાપણ વગર જગતને બીજું કહેવાનું હોય પણ શું ?—મે એમ માની લીધેલું કે આ સવાદોમાં બાળકોની સૂરજ ચાદા જેવી નિર્દોષ પણ નિર્જીવ કલ્પનાઓ માત્ર હશે તે પછી મને આની હસ્તપ્રત આપવામાં આવી, કેમ

બીજા તરફથી તેમણી હોત તો એ-ત્રણ દિવસ પછી “ સુન્દર છે, છપાવો ” કહી વગર વાગ્યે કે આપણા ધણા અવલોકનકારો કરે છે તેમ ઉપર ટપકે નજર ફેરવી મે તે પરત કરી હોત પણ મનુભાઈ આગળ તેમ ચાલે એમ નહોતું એટલે મહારી ભૂત સુધારવાનો પ્રસંગ મળે મળ્યો-આપવામાં આવ્યો. મે આ સંવાદો વાંચવા માડ્યા અને હું માનું ‘કુ કે દાગોરના “કેમન્ટ મૂન” અને “ પોસ્ટ ઓફિસ” ગુજરાતમાં જાણીતા થયા ત્યાર પછી એટલે આશરે દશ-બાર વર્ષના આ ગાળામાં આવું અસામાન્ય પુસ્તક પ્રકટ થયું મહારી જાણમાં નથી હું માનું છું કે એના આ સુન્દર ભાષાન્તરથી મનુભાઈએ ગુજરાતની સારી સેવા કરી છે

અમદાવાદ

જન્યુ ૧૯૨૫

બહુ ઉમરવાડિયા.

પ્રભુવિહોળા જનકુલમાં
બાલક પ્રભુના પયગમ્બર છે
જદ જેવા પૃથ્વીને પારસે
બાલક ચેતનના રૂપારા છે.

નહાનાસાલ કવિ

તમને એ નહિ સમજાય.

મિલકત.

[રામજી સુથાર ઝરખાનો કઠેરો સમો કરે છે
ધરના માલિક જનાઈનનો સાત વરમનો છોકરો
મધુકર પાસે ઉભો ઉભો જુઓ છે]

મધુકર

(મનમાં) કેવું સારું કામ કરે છે ? (મોટેથી)
સુથાર તારું નામ શું ?

સુથાર

રામજી

મધુકર

રામજી, તું કેવો સરસ કઠેરો બનાવે છે ?

સુથાર.

સરસ જ બનાવવો જોઈએને બાઈ, બરાબ શું
કામ કરીએ ?

મધુકર

તે રામજી તારા ઘરમા આવો ઝડપો છે ?

સુથાર

અરે મારા ઘરમા તો એવો ઝડપો છે—એવો ઝડપો છે કે તેની આગળ આ તો કંઈજ વિસાતમા નહિ ! પણ મારા ઝડખાને કંઈ આવો કઠેરો નથી, હા. ઝડખામા પણ મૂક્યો કે લમ્મ હંધને ભૂસ્કો !

મધુકર

જા, જા રામજી, તુ તો મશ્કરી કરે છે ખરૂં કે'ની તારે ત્યાં ઝડપો છે ?

સુથાર

નારે ભાઈ, અમારા જેવાને ત્યાં તે વળી ઝડપો હોય ? રહેવાને ઘડુંમળે છે તેજ મંથરનો પાડ છેને ! છાપડુ ભાગી ગયું છે તે ચે કે દા'ડાનો સમારવાનો વિચાર કરૂં છું છતાં થતું નથી !

મધુકર

કેમ, નથી કેમ થતું ? તુ અમને તો બધું સમજી કરી આપે છે ને તારે માટે જ નથી થતું !

સુથાર

હા. તમારે માટે મારાથી કામ થાય પણ

મારે માટેજ ન થાય

મધુકર

પણ કેમ ન થાય ?

સુથાર.

તે તને નહિ સમજાય. મોટો થઈશ ત્યારે સમ-
જશે તમારે માટે મારાથી બધું થઈ શકે પણ
મારે માટે કંઈ એ ન થાય

મધુકર

પણ એમ કેમ ?

સુથાર

કારણ કે છાપડું બનાવવા લાકડા જોઈએ ને તે
ખરીદવા મારી પાસે પૈસા નથી તેથી તો હું
તમારે ત્યાં કામે આવું છું. તું બાપાજીને કહેજે કે
મને બધારે રોજ આપે એટલે હું બજારમાંથી
લાકડા વેચાતા લઈ આવીશ ને છાપડું સમારીશ

મધુકર

પણ તારૂં ખેતર નથી ? અમે તો અમારા
જંગલમાંથી કે ખેતરમાંથી લાકડાં મગાવીએ છીએ !

સુથાર

ના ભાઈ, અમારા જરીબ લોક પાસે વળી જંગલ

અને ખેતર કેવાં ?

મધુકર

હૈ ! તારી પાસે એક પણ ખેતર નથી ? અમારા તો એટલા બધા ખેતર છે કે બાપાજીથી તે સચવાતા પણ નથી ને એથી કટાળી જાય છે !

મુથાર

એ જ જોવાનું છે ને ! તમારી પાસે વધારે જમીન છે તેનું તમને હું બ છું ને મારી પાસે ટુકડો સરખો વે નથી પણ હવે મને મારૂ કામ કરવા દે, નહિ તો બાપાજી આવી વઢશે

(મુથાર કામે વળગે છે મધુકર વિચારમાં પડે છે થોડીવાર પછી)

મધુકર

હું મોટો થઈશને, રામજી, ત્યારે આપણે મારા ખેતર બેઢેથી લઈશું બખ્ખાના સરખા ભાગ પાડી નાખીશું હાંકે !

મુથાર

ત્યારે તો બેઢેલો બેઢેલો મોટો થઈ જ નહિ તો કહાચ—અરે, પણ મારી ફરસી મેં કયા મૂકી

ધન.

[સર બ્રીજમોહનદાસ અને વિમળા શેઠાણી
મગલાના ઓટલા પર ખુરશી નાખી બેઠા છે છ
વરસનો કાન્ટુ પાસે રમે છે ઓટલામા રસ્તે
જતો બિખારી તેમને જોઈ યોબે છે]

સર બ્રીજમોહનદાસ

(બિખારીને) શુ છે ?

બિખારી

ભૂખે મરૂ છું શેઠ, ગરીબ પર દયા કરો

બ્રીજમોહનદાસ

પણ તું ગરીબ શા માટે છે ?

બિખારી

શુ મરૂ શેઠ ?

શ્રીજમોહનદાસ

મહેનત કર, મજુરી કર, તો પૈસા મળશે લીખ
શાને! માગે છે ?

બિખારી

શેઠ, મજુરી કરવાને તો ખુશી છું પણ મળતી નથી

શ્રીજમોહનદાસ

બધાને મળે છે ને તને જ નથી મળતી ?

બિખારી

શેઠ, ખરેખર કહું છું કામ કરવા રાજી છું
પણ મને કામ મળતું નથી મારા પર કયા કરો એ
દિવસનો ભૂખો છું (પેટ બતાવે છે)

શ્રીજમોહનદાસ

(ગજવામા હાથ નાખે છે થોડી વારે શેઠાણીને) મારી
પાસે તો કંઈ એ છુટું નથી, તારી પાસે હોય
તો આપ

વિમળા શેઠાણી

(છોકરાને) કાન્ટુ, જો પેલા ટેબલ પર પૈસો
પડ્યો છે તે લાવ તો

(કાન્ટુ બિખારીને કૌતુકથી જોઈ રહ્યો છે તે
સામળતો નથી મોટે ધોટે)

કાન્તુ ! કહું છું તે સાબળતો નથી ? કાન્તુ ?
(તેનો હાથ પકડી જાય છે)

કાન્તુ

હા બા, શું કહે છે ?

વિમળા

ચેલા ટેબલ પરથી પૈસો લઈ આવ

કાન્તુ

હા. બા, આ—લાવ્યો

(જતો જતો પણ બિખારીની સામે જુએ છે)

શ્રીજમોહનદાસ

(બિખારીને) જા, બાજુએ ઉભો રહે હમણા
આપશે

(બિખારી જરા આગે જઈ ઉભો રહે છે)

શ્રીજમોહનદાસ

(શેઠાણીને) આ લોકોને કામઘડો કંઈ કરવો
નહિ ને લોકોને નાહક કનડવા એવા આજમુ છે

વિમળા

પણ જુઓને બિચારો બે દિવસનો ભૂખો છે

શ્રીજમોહનદાસ

અરે એ બધું જુહું

(મટ ચ્હાના પ્યાલા લાવી બન્નેને આપે છે
તે જોઈ તેમનું ધ્યાન ખેંચવા બિખારી
ઉધરસ ખાય છે કાન્ટુ પૈસો લઈને આવે
છે ને બિખારીને ગોષ્ઠે છે)

કાન્ટુ

બા, જો, આ લાવ્યો એને આપુ ?

શ્રીજમોહનદાસ

જોઈ, જોવા દે

કાન્ટુ

જુઓ ભાઈ, આ પૈસો આપુ એને ?

શ્રીજમોહનદાસ

સારૂ, પણ એને અડકીશ નહિ

કાન્ટુ

એ બિખારી હો આ

(પૈસો આપી તેની સામે જોઈ રહે છે)

બિખારી !

(ટાપી ઉતારી) ઈશ્વર તમારૂં ભણુ કરે !

શ્રીજમોહનદાસ

તમે લોકો હાડકાના જ હરામ છે. મહેનત
મજૂરી કરવી તમને ગમતી નથી. મહેનત કરે તેને
તો બધું મળે,

લિખારી

(જતા જતા) હા શેઠ, એમ જ છે. જુઓ. ભીખ માગવાથી જ પૈસા મળ્યા કામ કરવાથી તો ઉલટા હાડકા ભાગે !

(ઉતાવળે ચાલ્યો જાય છે)

કાન્તુ

ભાઈ, એ શું કહે છે ?

શ્રીજમોહનદાસ

એમ કે મહેનત કરવાથી તો શરીર દુ ખે પણ પૈસા ન મળે

કાન્તુ

ભાઈ, એ ખોટું કહે છે ?

શ્રીજમોહનદાસ

હાસ્તો ખોટું નહિ તો ખરૂં ? આની પેઠે જે મહેનત નથી કરતા અને નકામા રખડ્યા કરે છે તે ગરીબ જ રહે છે પણ જે લોકો મહેનત મજુરી કરે છે તે પૈસાદાર થાય છે

કાન્તુ

પણ ભાઈ, આપણે તો કંઈ કામ નથી કરતા ! અને છતાં આપણી પાસે તો આટલા બધા પૈસા છે ! એમ કેમ ?

વિમળા

(હસીને) તારા ભાઈ કંઈ કામ નથી કરતા એમ તું શા પરથી કહે છે ?

કાન્તુ

પણ આપણે બહુ પૈસાદાર છીએ એટલે ભાઈને ખુબ કામ કરવું પડતું હશે નહિ ?

શ્રીજમોહનદાસ

કામકામમા પણ ફેર હોય છે મારું કામ બીજાથી ન થાય

કાન્તુ

તે ભાઈ, તમે શું કામ કરો છો ?

શ્રીજમોહનદાસ

તારાથી તે નહિ સમજાય

કાન્તુ

ના, ભાઈ કહોને !

શ્રીજમોહનદાસ

તારે માટે કપડા કાગળુ છું, તને ખવાડુ છું, ભણાવુ છું (હસે છે)

કાન્તુ

એમ તો એ બિખારી પણ એના છોકરાને ખવાડતો જ હશેને ત્યારે એને બિચારાને શા માટે બિખ માગવી પડે છે ? આપણે તો

જાત-મહેનત.

[જનાર્દન, રમા ઉ ૯ અને મધુર ઉ ૭.]

રમા

ભાઈ, અમારી રમવાની ગાડી ભાંગી ગઈ છે તે
અમને સમી ન કરી આપો ?

જનાર્દન

ના, એ મારાથી ન થાય વાડીમા રામજી
સુધાર કામ કરતો હશે તેને આપ. તે તને સમી
કરી આપશે

રમા.

પણ એ તો મોટો દરવાજો બનાવવા ભેઠો છે
તે કહે છે કે હમણા નહિ, પછી આવજો.

જનાર્દન

ત્યારે થોડી વાર રહીને જાજો

મધુકર

પણ ભાઈ, ત્યારે તમે ચમી ન કરી આપો ?

જનાર્દન

ના મને એ ન આવડે

રમા

પણ સુધારને સમી કરતા આવડે છે ને તમને ન આવડે ?

જનાર્દન

(હસીને) ના, મને એવું ન આવડે

મધુકર

ત્યારે તમને કઈ જ ન આવડે ?

જનાર્દન

ના, બીજું તો ઘણું જે આવડે પણ સુધાર જે કામ કરે છે તે મારાથી ન થાય

મધુકર

તે ભાઈ, તમને ગણપતની પેઠે વાસીદુ વાળતા ને વાસણ માજતા આવડે છે ?

જનાર્દન

ના

મધુકર.

ત્યારે ઘોડાની આકરી કરતા ને ગાડી હાકતા
પણ ના આવડે ?

જનાર્દન

ના, તે પણ નહિ.

રમા

ભાઈ, ત્યારે ગણપતને તો કેટલું બધું આવડે
છે ને આપણને તો કંઈ નથી આવડતું એમ કેમ ?

જનાર્દન

એ તો સૌનું કામ સૌ કરે આપણે કયું કામ
કરવાનું તે મોટી થશે ત્યારે તને મમજાશે

રમા

ત્યારે વાસીદુ વાળતા ને કપડા ધોતા આપણે
નહિ શિખવાનું ?

જનાર્દન

આપણે તો એના કરતા વધારે મોટી વસ્તુઓ
શિખવાની

મધુકર

હા તે તો મને ખજાર છે ભલા થવું ગુસ્સો
ન કરવો, લઢવું નહિ—

રમા.

પણ ભલા થઈએ, ગુસ્સો ન કરીએ ને સાથે
વાસીદું વાળતાં ને વાસણ માજતાં એ શિખીએ
એમ ના થાય ?

મધુકર

હે, ભાઈ, એમ ન થઈ શકે ?

જનાર્દન

હા, થઈ શકે પણ એ બધું તમને અત્યારે
નહિ સમજાય. મોટા થશે ત્યારે સમજશે.

મધુકર

પણ અમે મોટા જ ન થઈએ તો પછી ક્યારે
સમજશું ?

જનાર્દન

કેવો મૂર્ખો છે ! !

રમા

ભાઈ, હવે રામજીને ગાડી સમી કરવાનું કહીએ ?

જનાર્દન.

હા, ભવ ને કહો કે ભાઈએ કહ્યું છે એટલે
કરી આપશે.

સ્વદેશ.

[ધ્રુવર, ઉ ૧૫, નાનુ, ઉ. ૧૨; ચંપા, ઉ ૮
પૃથ્વીનો નકશો જુઓ છે]

ધ્રુવર

આ બધું લાલલાલ દેખાય છે તે અંગ્રેજનું રાજ

નાનુ

પણ અંગ્રેજનું રાજ તો ઇંગ્લેન્ડમાને ?

ધ્રુવર

હા ઇંગ્લેન્ડમા તો ખરૂં જ, પણ આ બધા રાતા
દેશો છે તેમાયે અંગ્રેજનું જ રાજ

ચંપા

ત્યારે આપણું રાજ કયું ?

ધ્રુવર

આપણું રાજ ? આપણું રાજ એકઠું નહિ !

નાનુ

આપણા દેશમા પણ નહિ ?

ધૃત્વિર

ના. આપણા દેશમા તો અંગ્રેજનુ રાજ.

નાનુ

અંગ્રેજનુ કેમ ? આપણે તો એમના દેશમા રાજ કરવા નથી જતા ?

ધૃત્વિર

કારણ કે આપણો દેશ અંગ્રેજોએ

ચંપા

‘ આપણો દેશ ’ એટલે શું ?

ધૃત્વિર

આપણો દેશ એટલે વળી આપણે રહીએ છીએ તે દેશ. સૌસૌના પોતાના દેશ હોય. કોઈ આ દેશનુ તો કોઈ પેલા દેશનુ

ચંપા

ત્યારે હું કયા દેશની ?

નાનુ

આપણે બધા એકજ દેશના—હિંદુસ્થાનના

ચંપા

પણ મારે હિંદુસ્થાનના ન ગણાવુ હોય તો ?

નાનુ

તે કંઈ ચાલે કે ? તારી મરજી હોય કે ન
હોય તુ તો હિંદુસ્થાનની જ કહેવાય

ઈન્દર

—ને દરેક દેશના એકેક રાજા હોય તે તેના
પર રાજ કરે, પોતાનુ લશ્કર રાખે ને રૈયત પાસે
કર ઉઘરાવે

ચંપા

પણ બધા જુઠાજુઠા કેમ ?

ઈન્દર

કારણ કે બધાના રાજ જુઠા છે

ચંપા

પણ હુ એજ પૂછુ છુ કે બધાના રાજ જુઠા
કેમ ?

ઈન્દર

કારણ કે—કારણ કે દરેકને પોતપોતાનો દેશ
બાંધેલો હોય

નાનુ

પણ તેથી બધા જુદા શા માટે ? આપણે
સંઘળા લેગા હોઈએ તે ઠીક નહિ ?

ધૃશ્વર

આપણે રમતી વખતે લેગા થઈએ તે ઠીક
પણ આ કઈ રમત નથી, આ તો રાજ કરવાની વાત
છે સમજ્યો ?

ચંપા

ના મને એ સમજાતુ નથી આપણે બધા
એકઠા જ કેમ નહિ ?

ધૃશ્વર

હમણા નહિ તો મોટી થશે ત્યારે સમજાશે.

ચંપા

ત્યારે તો મારે મોટી જ નથી થવું ?

ધૃશ્વર

કેવી મૂરખી છે !

સુધ્ધ.

[રણધીર શાન્તિ દરમ્યાન લશ્કરી અમલદારને
ત્યા ખાનગી કામે રહેતો સિપાઈ બાપુ અમ
લદારનો બોલે.]

રણધીર

બાપુ ! હું તો હવે જઈશ ઈશ્વર કરશે તો
ફરી પાછા મળશું

બાપુ

ખરેખર, રણધીર, તું જાય છે ?

રણધીર

હાસ્તો લઢાઈ શરૂ થઈ ને હુકમ મળ્યો એટલે
જવું જ જોઈએને ?

બાપુ

લઢાઈ ? શાની લઢાઈ ? કેણ કેણ લડે છે ?

રણધીર

પ્રભુ જાણે તે તો મને તો કંઈ જે ખબર નથી.

પણ લોકો કહે છે કે બેલ્જિયમ ને જર્મની—કોણ
જાણે એ બેનું શું થયું તે ! લાખ, મને તો એમા કંઈ
સમજ નથી પડતી

બાબુ

પણ એ લોકો લહે છે તેમા તુ શા માટે
જાય છે ?

રણધીર

શા માટે તે વળી સરકાર મોકલે છે તે માટે !

બાબુ

પણ તારે જવાની મરજી છે ?

રણધીર

મરજી તે કો'ની હોય ? બૈરીછોકરાને અહીં
એકલા મૂકીને આટલે દૂર લઢાઈમા જવું કો'ને ગમે ?

બાબુ

ત્યારે તુ શું કામ જાય છે ? એમ કહેજેની કે
મારે નથી જવું ને પછી ન જતો એમ કરે તો ન
ચાલે ? એ લોક શું કરે ?

રણધીર

શું કરે ? બળજોરીથી ઘસડી જાય

બાબુ

કોણ ઘસડી જાય ?

રણધીર

માણુમ વળી—મારા તારા જેવા માણુસ

બાબુ

પણુ આપણા જેવા જ માણુમ હોય તો પછી
મરણ ઉપરાંત શા માટે લઈ જાય ?

રણધીર

હા, માણુસો જ પણ મોટા મોટા અમલદારો
સરકારી હુકમ થતાની સાથે જ ઘમડી જાય

બાબુ

પણુ તે લોકો ના પાડે તો કે અમારે એવું
કામ નથી કરવું ?

રણધીર

તેમનું કંઈ ચે ન ચાલે

બાબુ

કેમ કંઈ ન ચાલે ?

રણધીર

કારણ—કારણ કે એવો કાયદો છે

બાબુ

શાનો કાયદો ? એવો તે કંઈ કાયદો હોય ?

૪૬

તમને એ નહિ સમજાય.

રણધીર

તે તને નહિ સમજાય ચાલ, હવે હું જઈ' છું
જો પેલા સાહેબ આવ્યા

દિવાની અદાલત.

[ખેડુત, તેની વહુ પાડોસણ અને લલ્લુ ઉ ૯]

ખેડુત

(ધરમા આવીને ડગલો કાઢે છે) હાસ ! (પરસેવો
લૂછે છે)

પાડોસણ

બિચારા થાક્યા લાગે છે

વહુ

હાસ્તો પાચ-સાત ગાઉ ભોચ ને ઉનાળાનો તાપ

ખેડુત

પાચ-સાત કેવા ? ચોખ્ખા દસ ગાઉ થયાને !
(નેકરતે) અહ્યા મગલા, બળદને ઘાસ નાખ તો

વહુ

કેમ પછી આપણા કેસનુ શુ થયુ ?

ખેડુત

(નિસાસો નાખીને) આપણે હારી ગયા

પાડોસણ

શાનો કેસ ? હુ તો કંઈ ચે જાણતી નથી

ખેડુત

એ તો મારા પિત્રાઈ-રામા પટેલે ખેતર ખાખત
મારા પર દાવો માડ્યો છે એ કહે છે કે ખેતર એનું
છે બેન, અમારી તો પનોતી બેઠી છે આ વરસ તો
ખેતી સુદ્ધા રવડી ગઈ

વહુ

બેને, બેન બખબે વરસ થયા કેસ ચાલતો હતો
ને છેવટ આવુ થયું !

પાડોસણ

હા, હા, પેલો મુનસફ સાહેબને ત્યા ચાલતો
હતો તે જ કેસ કની ? પણ તેમા તો તમે જીત્યા હતા !

વહુ -

હા, તે વાત ખરી, પણ રામો પટેલ ઉપલી
કોર્ટ ગયો ને ત્યા કંઈ ઉધુ ચ-તુ કરી આવ્યો

પાડોસણ

ત્યારે હવે શું કરશો ?

ખેડુત

એમ કંઈ મારી મિલકત એની પાસે જવા હઉં
એવો નથી તો એથી મોટી કોર્ટ લડીશ,

પાડોસણ

પણ તે સુધ્ધા એના જ લાભમા ચુકાદો આપશે
તો ?

ખેડુત

તો હુ તેનાથી પણ ચઢિયાતી કોરટમા દાદ
માગીશ મારી બધી મિલકત વેચી નાખવી પડે તો
ખેર, પણ એના હાથમા તો ખેતર નજ જવા હતું

પાડોસણ

ભાઈ, એ કોરટનાં કામ જ એવા. પણ ધારો કે
ત્યા પણ તમે હારી ગયા તો ?

ખેડુત

હતા હુ હિમત હારૂ નહિ એમ થાય તો ઠેઠ
વિલાયત સુધી લઢીશ

(બળદને બીજુ ધાસ નાખવા બહાર જાય છે)

લક્ષુ

મા ! તે લોકો પણ આપણી વિરૂધ જાય તો
પછી કે'ને કહીશુ ?

મા

ભાઈ, વિલાયતના લોકો કરે તે તો અધાંને કબુલ

રાખવું પડે તે જે કહે તે ખરૂં પછી આપણું કંઈ ન ચાલે

લલ્લુ

તે મા, એ લોકો આમ કેમ કરતા હશે ? કોઈ આપાને ખેતર આપે છે ને કોઈ પાછું લઈ લઈને રામા કાઢાને અપાવે છે !

મા

ખેતર કો'નું છે એની મોટામોટા મુનસફીને જ ખબર નથી એટલે તેઓ ગમે તેમ કહે છે કોરટે જઈએ એટલે ખેતર કોઈકનું છે એમ તો એમને કહેવું જ પડેને ?

લલ્લુ

ત્યારે આપણે એમને પૂછવા શા માટે જઈએ છીએ ?

મા

ત્યારે આપણું ખેતર આપણે ખીજાને આપી દઈએ ?

પાડોસણ

ભાઈ, આપણે એમને પૂછવા જઈએ છીએ કારણ કે આપણે ઘરમંળે કંઈએ પતાવી શકતા નથી

લલ્લુ

હુ મોટો થઈશ ને મારે જે કોઈની સાથે કંઈ તકરાર થશે તો અમે તો ચીઠ્ઠી જ નાખીશું જેનું નામ નીકળે તે જીત્યો ગણાય ને તેને જ મિલકત મળે બસ અમે તો એમ જ કરીશું હુ ને લાણીઓ તો હમણા પણ એમ જ કરીએ છીએ

પાડોસણ

આ છોકરો કહે છે તે કંઈ છેક ખોટું નથી એમ કરીએ તો કેટલી બધી મહેનત બચી જાય ? આમ પણ આપણને ક્યા ન્યાય મળે છે જે ?

મા

ને ખરચ પણ કેટલો બધો ઓછો થાય ? આ કેસમા અમને અત્યાર સુધીમા કંઈ નહિ તો ખેતરની કિંમત જેટલો તો ખરચ થઈ જ ગયો ને હજી તો કેાણ જાણે કેટલો વે થશે ? ! એવી અદાલતમા આપણે જવું જ ન જોઈએ.

ફેજદારી કાયદો.

[પુષ્પા, ઉ ૧૧, ધિરજ, ઉ ૧૦, ચંદુ ઉ ૧૩]

ચંદુ

ભેયુ ! જેઠાએ ચોરી કરી તેનો આ બદલો
મળ્યો.

ધિરજ

હા, ચોરી કરી હોય તો ખરૂં, પણ મારા કાકા
તો કહેતા'તા કે જેઠાએ ચોરી કરી જ નથી, અને
છતાં એ બિચારાને જેલમાં પૂર્યો.

ચંદુ

એમ ? એણે ચોરી નહોતી કરી ? ત્યારે એને
જેણે ખોટી સજા કરી ને જેલમાં મોકલ્યો તેને કંઈ
ન થાય ?

પુષ્પા

કાયદાની વિરૂધ્ધ ચાલી જે કેાઈ ખોટું કરે
તેને પણ સજા તો થવી જ નોંધએ.

ધિરજ

પણ ન્યાયાધિશને કોણ સળ કરે ?

ચંદુ

કેમ, એનો ઉપરી હોય તે

ધિરજ

પણ તે ઉપરી સુદ્ધા ભૂલ કરે તો ?

પુષ્પા:

તો તેનો પણ કોઈ ઉપરી તો હશેને ? તે તેને
સળ કરે

ધિરજ

હા સરકાર સૌનો ઉપરી પણ સરકાર પણ
ભૂલ કરે તો ? સરકારને કોણ સળ કરે ?

ચંદુ

સરકારને કોણ સળ કરે ? કોણ સળ કરે તે
વળી

પુષ્પા

પરમેશ્વર ! કેમ ભાઈ ?

ધિરજ

પણ ત્યારે જોડાને એ પરમેશ્વર જ સળ કરે

તો શુ ? બીજાઓથી ભૂલો થાય છે ત્યારે તેઓ
 ખોટી ખોટી સજા શુ કામ કરતા હશે ? પરમેશ્વરની
 ઘોડી જ કોઈ દહાડો ભૂલ થવાની છે ? તો એમ જ
 કરવું જોઈએ કે ગુનેગાર હોય તેને પરમેશ્વર
 સજા કરે

ચંદુ

એમ તે કઈ થાય કે ?

ધિરજ

કેમ ન થાય ?

ચંદુ

કારણ કે—પણ જો, બા બોલાવે છે !

જેલ.

[મહેન્દ્ર, ઉ. ૧૩, સરલા ઉ ૧૦, મુધા ઉ ૧૦,
મધુ ઉ ૧૦, વનુ ઉ ૮ વાડીમા ફૂલ
વીણે છે]

સરલા

કાલે જીવીએ કેટલી રડારોડ કરી મૂકી !

વનુ:

ને છોકરાઓ પણ બિચારા કેવા રડતા હતા !

મુધા

કેમ ? શા માટે રડતા હતા ?

સરલા

તું નથી બાણુતી ? એના બાપને જેલમા પકડી

ગયા

વનુ

તે બિચારા રડે નહિ તો શું કરે ?

સુધા

પણ એને જેલમા શા માટે પકડી ગયા ?

સરલા

તે તો કોણ જાણે, પણ અમારા દેખતાં જ સિપાઈ
એને બાધીને લઈ ગયા

મહેન્દ્ર

કહે છે કે એણે એ-ત્રણ વખત ચોરીઓ કરી

મધુ

તે એને જેલમા ન પૂરે તો શું એની પૂજા કરે ?

સુધા

પણ તેમા બિચારા છોકરાઓનો શો વાંક ?

વનુ

બિચારા ત્રણ-ચાર જણ છે તે હવે એકલા શું
ખાશે ?

સરલા

કાલે તો જીવી અમારે ત્યાં આવીને રડી પડી
એટલે બાપો એને ખાવાનું આપ્યું

સુધા

પણ એમ રાજરાજ એમને કોણ ખવાડશે ?

મધુ

પણ ત્યારે ચોરી થું કરવા કરીએ જે આવુ થાય ?

સરલા

પણ છોકરાઓએ કયા ચોરી કરી છે ? બાપે ચોરી કરી તેમા બિચારાં છોકરાઓને શા માટે ભૂખે મરવુ પડે ?

મધુ

પણ ચોરી કરી ત્યારેને ? ।

મુખા

પણ એણે ચોરી કરી તેમાં છોકરાઓએ શે શુનો કર્યો ?

મહેન્દ્ર

‘છોકરા, છોકરા’ કરે છે ત્યારે એણે આવુ કર્યું જ શા માટે ? ઘણા છોકરા હોય તેથી શુ ચોરી કરવી ?

વનુ

તે એ લોકો એને જેલમા શુ કરશે ?

સરલા,

જેલમા પૂરી રાખશે ને કામ કરાવશે

મુખા

પણ એને ખાવાતુ તો આપશેને ?

મધુ

તેથી તો એ લોકોને જેલનો ડર નથી કામ કરવું પડે ખરૂં પણ ખાવાનું તો મળે એટલે ખીજ કંઈ ફીકર ચિંતા તો નહિ જેલમા ખીજ ચોર એકઠા થયા હોય તેની સાથે ભાઈબધી કરવાની ને ખીજ વખત ચોરી કરતા પકડાઈ કેમ ન જવું તે એક ખીજને શિખવવાનું ! કાકા ડહેતા'તા કે જેઠો જેલમા જઈ આવ્યો ત્યાર પછી છેક બગડી ગયો છે.

મુઘા

ત્યારે સરકાર ચોરોને જેલમા કેમ પૂરે છે ?

સરલા

તે જ જોવાનું છેને !

વતુ

જેલમા રાખીને મફત ખવાડવાનું !

સરલા

—ચોરી કરતા નહિ આવડતી હોય તો શિખવવાની !

મુઘા

—ને ખેરી છોકરાને ભૂખે મરવાનું !

સરલા

ખિચારા આપણા તો પાડોસી છે એમનું હવે

જેલ.

૫૯

શુ થશે ?

વનુ

રાજ આવીને ખાવાનું માગશે ને આપણાથી
કંઈ ના કહેવાય ?

સુધા

પણ ત્યારે જેલમાં શુ કરવા પૂરતા હશે ?

મધુ

ત્યારે જે લોકો ચોરી કરે તેને શુ કરે ?

સુધા

શુ તે ગમે તે પણ કંઈક કરવું જોઈએ
કે જેથી .

મહેન્દ્ર

‘ કંઈક કરવું જોઈએ ’ એ કહેવું જ સહેલું છે
તો ! તારા કરતા મોટા ને ઘણા ડાહ્યા લોકોએ એનો
વિચાર કર્યો છે, છતાં તેમને સુધ્ધા કંઈ સૂઝતું
નથી સમજી ?

સુધા

હું જો રાજા હોત કની—

મધુ

ઓહો ! જોયો કે ‘ મોટો રાજા ’ હું, પણ તું

રાજા હોત તો શું કરત ?

સુધા

એમ કે જાણે કોઇને ચોરી જ કરવી ન પડે !

મધુ

પણ તે કેવી રીતે થઈ શકે ?

સુધા

એવું કરવું જોઈએ કે જેને જે કંઈ જોઈએ તે મળે એટલે પછી કોઈ ચોરી કરે જ નહિ ! કોઈને કંઈ તુકશાન ન થાય ને બધા સુખી રહે !

મહેન્દ્ર

પણ એમ કેવી રીતે કરવું એ જ સવાલ છેને ?

સુધા

ગમે તેવી રીતે પણ હું જો રાજા હોઉં તો તો એમ જ કરું !

વનુ

પણ આપણને હવે મોડું થાય છે હું !

સરલા

ને મોગરા તો હજી લેવાના બાકી જ છે

મધુ

હા, આમ આવો અહીં સારા છે

મહેન્દ્ર

(સુધાને) ઝમે રાજા સાહેબ જેજો તમારા હાથ
માના ફૂલ પડી ન જાય !

(બધા મોગરાના ડ્યારા તરફ દોડી જાય છે)

ફાંસીની સજા.

[પ્રોફેસર પ્રૃથ્વિયદ્ર, ભાનુમતિ પ્રોફેસરની વહુ, વિતેન્ તેમનો છોકરો અમરમિહ લશ્કરી અમલદાર, પ્રોફેસરનો મિત્ર]

અમરસિંહ

પણ ઇતિહાસ આપણને શું શિખવે છે ? ફ્રાન્સના બળવા વખતે અને બીજી ઘણીયે વેળા આપણે જોયું છે કે જેઓ સમાજના ગુનેગાર છે ને તેને હાનિકર્તા છે તેમને દૂર કાઢવાથી જ સારા પરિણામ આવ્યા છે, અને આજે પણ આપણે એ જ જોઈએ છીએ.

પ્રોફેસર

પરંતુ સમાજ પર આવા સખત પગલાની શી અસર થાય તે જાણવાનો તમે કોઈ દિવસ પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો ?

અમરસિંહ

એની અસર માઠી થતી હોય એમ માનવાને આપણને કંઈ જ કારણ નથી, છતાં પણ એક વખત એમ માની લઈએ તોપણ એ સખત પગલાનું જ પરિણામ છે એમ કંઈ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ મારી બીજી દલીલ એ છે કે જે લોકો-માથી માણસાઈ જતી રહી છે અને જેઓ જ ગલી પશુ જેવા થઈ ગયા છે તેમના પર સખતાઈની અસર કદી પણ થયા વિના રહેતી નથી જે માણસ સો રૂપીઆની નજીવી રકમ માટે એક સ્ત્રીને ત્રણત્રણ નિર્દોષ બાળકોના ખૂન કરે તેની સાથે તમે ત્રાસથી નહિ તો કેવી રીતે વર્તી શકો ?

પ્રોફેસર

અમરસિંહ, હું કંઈ ફાંસીની મજાની તદ્દન વિરુદ્ધ નથી પણ ડોર્ટ માર્શલો જરાજરામા આવી સખતાઈ વાપરી નાખે છે તેની સામે જ મારો વાંધો છે આવી મજાઓથી લોકોમાં એક જાતનો ભય પેદા થતો હોય અને તેઓ ગુનેગાર થતા અટકતા હોય તો તો હજી ઠીક છે પરંતુ વારંવાર થતી હોવાને લીધે એ સખતાઈનો પણ ડર જતો રહે છે ને લોકો નઠોર બની જાય છે.

અમરસિંહ

એ એક ગેરલાભ કદાચ હશે પણ અંથી ઘણો
માટે લાભ થાય છે તે પણ ભૂલવું ન જોઈએ

પ્રોફેસર

તે તો હું કહું છું જ ને કે છેવટ શી અસર થાય
છે તે તો આપણે કદી પણ જાણવાની ફરકાર કરી જ
નથી

અમરસિંહ

પરંતુ આવા નિર્દય ગુનેગારોને સમાજ શિક્ષા
ન કરે તે કેમ પાલવે ?

પ્રોફેસર

ત્યારે શું સમાજે તેમના પર વેર લેવું ?

અમરસિંહ

ના, વેર નહિ ઉલટું વ્યક્તિગત વેરને બદલે
તેમને જાહેર સજા કરવી

પ્રોફેસર

હા, પણ ત્યારે એ જાહેર સજા દેશના ચાલુ
કાયદા પ્રમાણે જ શા માટે ન થાય ? આવા અસાધારણ
તાત્કાલિક પગલા શા માટે લેવાવા જોઈએ ?

અમરસિંહ

આમાન્ય મનુષ્ય આવેશને લીધે જે ખીન-
કાયદેસર ખોટું વેર લે છે તેની જગ્યાએ જ આ
જાહેર શિક્ષા છે

ત્રાફેસર

(તપી જઈને) ત્યારે શું તમે એમ કહેવા માગો
છો કે અત્યારે જે સજાઓ થાય છે તે ખાધી ન્યાયપૂર્વક,
પૂરતી તપાસ પછી અને ખરી જ થાય છે? હું તો
ખચિત જ એમ કબુલ નહિ કરૂં તમે ગમે તે દલીલ
કરશો છતાં હજારોની સંખ્યામાં દેવાતી આ ફાંસીઓ
કાયદેસર કે લાભકર્તા હોય એમ મારી કે કોઈની
પણ ખાતરી નહિ થાય

(ખુરશી પરથી ઉભા થઈ ઉશ્કેરાઈ ઓરડામાં
આમતેમ આટા મારે છે)

વિનોદ

(ભાનુમતિને) બા, ભાઈ લઢે છે કેમ ?

ભાનુમતિ

ભાઈ એમ કહે છે કે વખતો વખત ફાંસી દેવાવી
ન જોઈએ

વિનોદ

બા, ફાંસી કે એટલે શું કરે ?

ભાનુમતિ

ગુનેગારને દોરડાવતી લટકાવીને મારી નાખે.

વિનોદ

તે ખા, તેને મારી શા માટે નાખે ?

ભાનુમતિ

હા, ભાઈ એ જ કહે છે કે કોઈ કોઈ વખત
ન છૂટકે કામી ભલે દેવાય

વિનોદ

કોઈ વખત પણ શા માટે કાસી દેવાવી જોઈએ ?
(પ્રોફેસર પાસે જઈને) ભાઈ, આપણે કોઈને મારી
નાખીએ તે પાપ નહિ ?

પ્રોફેસર

હા કોઈ માણસ ખીજાને મારી નાખે તે પાપ
ગણાય પણ અમે તો ખીજી વાત કરીએ છીએ સજા
તરીકે ગુનેગારને કાસી દેવી તે કંઈ પાપ નથી

વિનોદ

પણ કાસી દેતી વખતે પણ માણસને તો મારી જ
નાખવામા આવે છેને !

પ્રોફેસર

હા પણ તેમા કંઈ નહિ !

વિનોદ

કેમ ! કઈ નહિ કેમ ? એ બેમા ફેર શો ?

પ્રોફેસર

ફેર તો ખરોસ્તો. પણ તે તને શી રીતે સમજશે દાખલા તરીકે લઢાઈમા એક સિપાઈ ખીજ સિપાઈને મારી નાખે તે ચાલે, તેમ જ ગુનેગારને ફાંસી દઈએ તે પણ પાપ ન કહેવાય ખૂનીને સજા કયાં વિના શી રીતે જતો કરાય ?

વિનોદ

આપણે તેમને માફી આપી ચૂકાવા ન જોઈએ ? તે દિવસે તમે જ નહોતા કહેતા કે આપણે પ્રાણી માત્રને ચૂકાવા જોઈએ !

પ્રોફેસર

એમ થઈ શકે તો તો સારૂ જ તો પણ એમ હુ મેશા કયા થઈ શકે છે ?

વિનોદ:

કેમ ન થઈ શકે ? ગુનેગાર તે પ્રાણી નહિ ?

પ્રોફેસર

કારણ કે-કારણ કે એમ બની શકે નહિ

(અમરસિંહ સસ્મિત વિનોદનુ કહેવું સામળતા
હાય છે તેના તરફ ફરી)

અમરસિંહ, મારા તો આ વિચારો છે.
અસાધારણ મજેગોમા પણ આવી સખતાઈનો લાભ
હું સમજી કે સ્વીકારી શકતો નથી.

મહેસુલ.

[ગામનો તલાટી ખેડૂતના ઝુપડામાં દાખલ થાય છે ત્યાં ખેડૂતની સાત વરસની છોકરી રતન એકલી બેઠી છે]

તલાટી

(આસપાસ જુએ છે) કોઈ નથી કે શુ ?

રતન.

ના શુ કામ છે ?

તલાટી

તારા બાપ ક્યાં ગયા ?

રતન

ખેતરે

તલાટી

• ઠીક, પણ તે આવે ત્યારે તેને કહેજે કે તલાટી આવ્યા હતા ત્રણત્રણ ફેરા બાધા તો પણ હજી

મહેસુલ ભર્યું નથી ! હવે આ રવિવાર સુધીમા નહિ
ભરે તો ગાય લઈ જઈ હરાજ કરાવીશ

રતન

ગાય ? અમારી ગાય શું કામ લઈ જાવ ? તમે
ચોર છો ? પણ અમે તમને નહિ લઈ જવા દઈએ

તલાટી

વાહ ! તુ તો બહુ હોશિયાર લાગે છેને !
તાડ નામ શું ?

રતન

રતન

તલાટી

વાડ, રતન, જો સાબજ તારા બાપને કહેજે
કે હું કંઈ ચોર નથી પણ છતાં મહેસુલ વખતસર
નહિ ભરાય તો ગાય લઈ જઈશ સમજી ?

રતન

પણ ચોર નથી ત્યારે ગાય શું કરવા લઈ જાવ ?

તલાટી

કારણ કે ક'યદા પ્રમાણે તમારે વેળાસર મહેસુલ
ભરવું જોઈએ પૈસા નહિ આપો પછી ગાય ન લઈ
જાઉ તો શું કર ?

રતન

મહેસુર ? મહેસુર એટલે શું ?

તલાટી

કેવી જાદી છોકરી છે ! જમીન પેટે ખેડુત
પાસે જે પૈસા ઉધરાવવામા આવે છે તેનું નામ
મહેસુલ

રતન

પણ કોણ ઉધરાવે ?

તલાટી

સરકાર

રતન

પણ કો'ને માટે ?

તલાટી

કો'ને માટે તે સરકારને માટે વળી

રતન

પણ શા માટે ? સરકાર કંઈ ગરીબ છે ? અમે તો
ગરીબ છીએ ને સરકાર તો પૈસાદાર છે અમારી પાસે
સરકાર પૈસા શું કામ ઉધરાવે ?

તલાટી

સરકાર કંઈ પોતાને માટે પૈસા નથી લેતી.

તેને પણ ખરચવાને જોઈએને ? લશ્કર રાખે તેનો ખરચ થાય, નિશાળ ચલાવે તેનો ખરચ આવે ને અમારા જેવા નોકરને પગાર આપે આપણા જ લલા માટે સરકાર આપણી પાસેથી પૈસા લે છે, સમજી ?

રતન

પણ અમારી ગાય તમે લઈ જાવ તેમા અમારું શું લાભ થાય ?

તલાટી

તે તને નહિ સમજાય મોટી થશે ત્યારે સમજશે ચાલ હવે મને મોડું થાય છે મેં કહ્યું તે તારા બાપને કહેજે

રતન

એવું ખોટું ખોટું હું કંઈ કહેવાની નથી તો ! તમારે કે સરકારને કંઈ જોઈતું હોય તો તમે જાતે કરી લો ને અમારે જોઈએ તે અમે કરી લઈએ, પણ અમારી ગાય નહિ લઈ જવા દઈએ

. તલાટી

(જતો જતો) આ છોકરી મોટી થશે ત્યારે જરૂર સરકારને ભારે પડશે.

કેફ.

[મંગલો, ઉ ૧૨, ભાણુકી, ઉ ૬, અને રમેશ,
ઉ ૧૦ મંગલો અને ભાણુકી બ્રુપડામાથી બહાર
નીકળ્યા બગલા પાસે આવે છે શેઠનો છોકરો
રમેશ બગલાના ઓટલા પર ઉભો છે અધાર
થવા આવ્યું છે]

રમેશ

કેમ, અત્યારે શું છે ?

મંગલો

પાછું આને પણ પીધું છે

રમેશ

કેણે ? રામલાએ ?

મંગલો

હાસ્તો, ખીન્ન કેણે ?

ભાણુકી

ને માને મારે છે (રડે છે)

મંગલો

હુ તો હવે ઘરમા જ નહિ જાઉં મને પણ મારે
(થોડી વાર કોઈ બોલતુ નથી ભાણુકા રહે છે)

રમેશ

(ભાણુકાને) એમા તુ શુ કરે ? રહી જા

ભાણુકી

(રડતી રડતી) હુ જો સરકાર હોઉં કની તો જે
કોઈ દારૂતાડી વેચે તેને સખત સજા કરૂ

મંગલો

વાહ ! સરકાર પોતે તો દારૂ વેચે છે એટલું
કે ખીજા કોઈને વેચવા નહિ દે

રમેશ

જા,જા. એમ તે કંઈ હોય ?

મંગલો

હોય શુ ? કોઈને પણ પૂછી જોજોને કે બાબરાને
જેલમા શા માટે પૂર્યો.

ભાણુકી

તુ જ કહેની શા માટે ?

મંગલો

એણે તાડી વેચી તેમા

રમેશ

એમ ? મારા મનમાં કે બાબરાએ કંઈ ગુનો
કર્યો હશે !

મંગલો

ગુનો તો ખરો જ તો પરવાના વિના દારૂતાડી
વેચે તે કાયદા વિરૂધ્ધ જ ગણાય

ભાણકી

ગમે તેમ હોય તો પણ હું તો કોઈને પણ દારૂ
વેચવા જ નહિ હઉં ! જોની રોજ પી આવીને તોફાન
કરે છે !

રમેશ

તુ કહે છે તે મને સમજતુ નથી કાલે મહેતાજીને
હું પૂછીશતો

મંગલો

હા હા મહેતાજી ખરૂં કહેશે.

(ખીજે દિવસે રામલાને નિશો ઉતરતા તે વાડીમાં
કામ કરવા ગયો છે રામલાની વહુનું શરીર
ખંધુ લીજુલીજુ થઇ ગયું છે ને આખ સૂજી આવી
છે, છતાં તે રોટલા ધડવા બેઠી છે રમેશ નિશાને
જાય છે પણ વખત થયો નથી એટલે ખીજા

છોકરાઓ હજી આવ્યા નથી મહેતાજી પુર-
શીમા પડ્યાપડ્યા બીડીના 'તુમાડા કાઢે છે)

રમેશ

(મહેતાજીની પાસે આવીને) સાહેબ, બાબરાએ તાડી
વેચી તે એને સિપાઈ પકડી ગયા ને સરકાર પોતે
દાડતાડીનો વેપાર કરે છે તેનું કંઈ નહિ ?

મહેતાજી

મૂરખો છે ! સરકાર વેપાર શું કરવા કરે ? ને
બાબરાને પકડી ગયા કારણ કે તેણે પરવાના વગર
તાડી વેચી

રમેશ

હા પણ તેમા શું થઈ ગયું ?

મહેતાજી

કારણ કે સરકારને જે સૌથી વધુ પૈસા આપે
તેનેજ પરવાનો મળે અને પરવાના વિના દાડ વેચાય
નહિ આથી સરકારને દર વરસે દસ—પદર કરોડ
રૂપીઆની આવક થાય છે

રમેશ

ત્યારે તો જેમ વધારે દાડતાડી ખપે તેમ સર-
કારને વધારે પૈસા મળે, ખરું ને ?

મહેતાજી

હાસ્તો જે સૌથી વધુ દારૂ અપાવી શકે તે જ સરકારને મોટામા મોટી રકમ આપી શકે ને પરવાનો પણ તેને જ મળે. એટલે જેને ખીજે વચ્ચે પણ દારૂ-તાડી વેચવાનો પરવાનો ભેળંતો હોય તે જેમ અને તેમ વધારે દારૂ અપાવવાનો પ્રયત્ન કરે સરકારને એ આવક છે તો જ લશ્કરી ને કેળવણી ખાતા નીભી શકે છે !

રમેશ

પણ જે સરકારને એ ખાતાઓ પાછળ ખર્ચ કરવો જ પડતો હોય તો એ દારૂતાડીમાથી શા માટે આવક કરે છે આપણને દારૂતાડી પાયા વિના આપણી પાસેથી ખારોખાર જ એટલી રકમ કેમ નથી લેતી ?

મહેતાજી

ખારોખાર નથી લેતી કારણ કે જેને આપણે છે તે કાયદો એમ કહે છે

(વડીઆળમા અગિયારના ટકોરા થાય છે ને બધા છોકરાઓ આવી પહોંચે છે)

ચાલો છોકરાઓ, હવે આપણે આજનો પાઠ શરૂ કરીએ !

દયા.

[જયા અને રમણ બારણામા પડેલી રેતીમા
ધર બનાવે છે પાછળથી ડાસી આવે છે]

રમણ

(ખિજવાઇને) એમ નહિ ધીમેથી રેતી ખસેડ ને
લુચ્ચી ! બધુ પાડી નાખ્યુ ને ? હુ નહોતો કહોતો ?

ડાસી

(ધરમાથી બહાર નીકળતા) કેવી ભલી બાઇ ? પ્રભુ
એનુ રક્ષણ કરે !

રમણ

કોણ ? ડાસીમા, કે'ની વાત કરે છે ?

ડાસી

આ તારી બાની જ તો ગરીબગુરબા પર એ ઘણી
દયા રાખે છે ને, હુમણા મને આ લુગડુ ને ચોખા
આપ્યા ઇશ્વર એનુ ભલુ કરે (આગળ જતા થોભીને)

પેલીના જેવી નહિતો એને ત્યા કાલે ગઈ તો કહે છે કે તમને લોકોને તો ખીન્ને ધધો જ નથી ! ને એને ત્યા તો કુતરો પણ એવો ખરાબ છે મુઝો મારી પાછળ કડવા દોડ્યા.

જયા

કો'ને ત્યાં ?

ડાસી

પેલી ધનકોરને ત્યા જ તો કેટલી પૈસાદાર છે છતાં દયાને તો છાટો સરખો ચે નહિ પ્રભુ એને પણ એનો બદલો આપશે પણ તમારી બા તો કેવી ભત્રી છે જગતમા એના જેવા દયાળુ ન હોય તો અમારા જેવા ગરીબ લોકનુ કોણ બેલી ? (રડે છે)

જયા

(રમણને) બિચારી રડે છે

ડાસી

છોકરાઓ, તમે પણ મોટા થાવ ત્યારે એનાં જેવા પરગજુ થજો ને એની પેઠે ગરીબની સલાહ રાખજો એટલે ઈશ્વર તમારી સલાહ રાખશે (બપે છે)

રમણ

બિચારી કેટલી ગરીબ છે !

જયા

હા, ભાઈ, બાએ એને લુગડુ ને ચોખા
આપ્યા તે ઠીક કર્યું

રમણ

હાસ્તો આપણી પાને આટલું બધું છે તો પછી
એને એટલું આપવામા આપણુ શું ગયું ? આપણે
તો ગરીબ નથી ને એ બિચારી તો ગરીબ છે, કેમ ?

જયા

હા, ભાઈ, ગરીબને આપીએ તો પુન લાગે

રમણ

હુ તો મોટો થઈશ ત્યારે બધું જ આવા ગરીબ
લોકોને આપી દઈશ

જયા

જા, જા એમ તે કંઈ થાય ?

રમણ

કેમ ન થાય ?

જયા

તારી પાસે હોય તેટલું બધું આપી દઈશ ત્યારે
તું જ શું કરીશ ?

રમણ.

હુ મારે ગમે તેમ કરીશ આપણે સૌ પર
 હયા દાખવી ને લલા થવુ એટલે બધા સુખી થાય
 (રમત પડતી મૂકી ધરમા દોડી જાય છે ને
 કાગળ પર મોટા અક્ષરે લખે છે “ આપણે
 સૌ પર હયા રાખવી જોઈએ. ”)

પ્રેમ-ધર્મ.

[સીતા ઉ ૧૦ અને જયન્ત ઉ ૮]

સીતા

હું તો એમ વિચાર કરતી હતી કે ભાઈ
ઓફીસથી બહાર આવે તો આપણે એમની સાથે
બાગમાં ફરવા જઈએ પણ તને ક્યા જવું ગમે ?

જયન્ત

મને તો કાલની પેઠે મામીબાને ત્યા જવાનું
હોય તો ઠીક

સીતા

તો નહિ ! કાલે જોયું નહોતું-તારાએ તને માર્યો
ને પછી તમે બન્ને રડ્યા એમા શું લાડવો જડ્યો ?

જયન્ત

વાહ ! એના કરતા બીજું શું સારું ? આજે
પણ એમ જ થાય તો મને તો ગમે !

સીતા:

તુ શુ કહે છે મને તો સમજાતુ નથી

જયન્ત

કેમ, પેલે દિવસે ભાઈએ કહ્યું, તુ તે ભૂલી ગઈ ?
આપણને કોઈ નુકશાન કરે તો તેના પર પણ આપણે
પ્રેમ રાખવો ભાઈએ માંધીયું પણ એમ જ કહે છે

સીતા

હા, ભાઈ બા કહે છે કે એ તો ઈશ્વરના
અવતાર છે

જયન્ત

એ વિશે મેં એક બીજી વાત પણ સાંભળી છે
એક માણસ હતો તેને લોકો ખૂબ પજવતા પણ
લોકો તેને હુ બ દેવા લાગ્યા તેમ તેમ તે તેમને
વધુ ને વધુ ચડાતો ગયો લોકો તેને ગાળ દે તો તે
તેમને મીઠી જાણે બોલાવે કોઈ તેને મારે તો તે
તેના પગ ચાપે કોઈ તેને નુકશાન કરે તો તે તેને મદદ
કરે ભાઈએ કહ્યું કે એની પેઠે જેકોઈ કરે તે સુખી
થાય મને એ વાત બહુ જ ગમી ને તેથી જ કાલે
તારાએ મને માર્યો ત્યારે મને એ યાદ આવી ને હું
કંઈ જ બોલ્યો નહિ, ઉલટી એને સાબાશી આપી !
એથી આખો દિવસ મારો એવો તો સુખમાં ગયો !

પણુ આજે સવારે કાઠી મને વઢયા ત્યારે હુ એ વાત
ભૂલી ગયો ને રીસમા ને રીસમા એક ખૂણામા પડી રહ્યો.
હવે મને લાગે છે કે મારે એમ કરવું જોઇતું ન્હોતું
તેથી જ કાલની પેઠે આજે પણુ કરવાનું મને મન
થાય છે ।

સીતા

શાનું મન થાય છે, કાલની પેઠે મારે ખાવાનું ?

જયન્ત

હા આજે પણુ મને કોઇ મારે તો મને ગમે હુ
કંઈ જ ન જોલુ ઉલટો ખુશ થાઉ

સીતા

કેવી ગાડી વાત કરે છે । તુ તો મૂરખો છે

જયન્ત

સાર, મારે મૂરખો તો મૂરખો પણુ સુખી
રહેવા માટે માણસે એમ જ કરવું જોઇએ

સીતા

જા, જા એમ કરવાથી કોઇ સુખી થતું હશે । ।

જયન્ત

આહા, સૌ પર પ્રેમ રાખવાથી જ સુખી થવાય

પસ્તાવો.

[મધુરી, ઉ ૮. હાથમા રકાબી લાઇ ઉભી ઉભી રહે છે અશોક, ઉ ૧૦ મધુરીને ખૂન પાડતો આવે છે]

અશોક

મધુરી ! ઓ મધુરી ! અહીં શું કરે છે ? આ ક્યારની બોલાવે છેને (મધુરીને રડતી જોઇ) પણ તુ રહે છે કેમ ? ને પરસાદ કયા છે ? (ખાલી રકાબા જોઇ) કાકીને આપી આવી ?

મધુરી

ઉ ..ઉ...ઉ' ..ભૂલથી ખાઈ ગઈ-ઈ-ઈ (રહે છે)

અશોક

તુ ખાઈ ગઈ ? તે બાએ તને કાકીને આપવા નહોતી મોકલી ? ત્યારે તો કહેતી'તી કે લાવ આ, કાકીને હું આપી આવુ !

મધુરી

હા ભાઈ પણ મને ગ્સ્તામા ખાવાનું મન થયું
ને અ અ અ (રડે છે)

અશોક

(ચાળા પાડીને) ખાવાનું મન થયું—ને હાથમા
લઈને ખાઈ ગઈ, કેમ? (હસે છે)

મધુરી

જા, ભાઈ, તને તો હસવું આવે છે પણ હવે હું
શું કરીશ? મારાથી કાઢીને પણ નહિ કહિવાય ને
ખાને પણ નહિ

અશોક

પણ ત્યારે ખાઈ શું કામ ગઈ? તારો પરસાદ
તે નહોતો ખાધો?

મધુરી

ખાધો'તો પણ (રડે છે)

અશોક

પણ કાઢીનો પણ ખાઈ ગઈ, કેમ? (હસે છે
મધુરી રડે છે) ચાલ, પણ તેમા રડે છે શાની? ખાને
કંઈ કરી સમજાવજેની!

મધુરી

પણ સાઈ તુ જ કહેની બાને કેમ કરી નમજાવુ ?

અશોક

એમા શુ મોટુ છે ? ગમે તે કંઈ કહેજેની !
(ઘોડીક વાર બન્ને ચૂપ રહે છે)

મધુરી

પણ બા ખરી વાત જાણી જશે ત્યારે હુ શુ
કહીશ ? (રડે છે)

અશોક

પણ તેમા આટલી બધી ગભરાય છે શાની ?
રડ નહિ, જા, બાને જઈને ખરી વાત કહી દે

મધુરી

(આસુ લૂછતી)ના, સાઈ એમ તો બા મને વઢે

અશોક

ત્યારે કાકીને જઈને કહે

મધુરી

કાકીને પણ કેવી રીતે કહુ ?

અશોક

ત્યારે એમ કર તુ અહીં ઉભી રહે હુ જઈને
કાકીને કહુ છું

મધુરી

ના,ના પછી હું એને શું મોઢું બતાવું ?
(રડે છે)

અશોક

પણ ત્યારે ખાઈ શું કરવા ગઈ ? હું તો કાકીને
કહી આવું છું (દોડી જાય છે)

મધુરી

અશોક ! ઉભો રહે—ઓ અશોક ! જો ચાલ્યો
ગયો તો ! હવે હું શું કરીશ ? રકાબીમાથી જરા આખી
જોયો ને પછી બધો ખાઈ ગઈ (રડે છે)

અશોક

(પાછો આવીને) ચાલ, રડતી રહી જ મેં નહોતું
કહ્યું ? કાકી કઈયે બોલ્યા નહિ માત્ર એટલું કહ્યું
'જો, લુચ્ચી, મારો પરસાદ ખાઈ ગઈ કે ?

મધુરી

(છાની રહીને) પણ ભાઈ, કાકી મને વઢયા નહિ ?

અશોક

ના, ના જરાયે નહિ તું કાકીને પરસાદ આપી
આવી હોત તો એ તો તને જ આપી દેવાનાં હતા !

મધુરી

ભાઈ, ખરું કહું છું હું કંઈ જાણી જોઈને નથી

ખાઈ ગઈ ભુલથી (ફરી રડવા માડે છે)

મધુરી

પણ હવે શા માટે રડે છે ? કાકી તો કંઈ બોલ્યા નથી ને બાને તો હવે આ વાત આપણે કહીશું જ નહિ !

અશોક

(રડતી રડતી) કાકી વઢયા નહિ કારણ કે કાકી સારા છે પણ હું જ નફારી છું મેં ચોરીને પરસાદ ખાધો તેનું મને રડવું આવે છે (રડે છે)

કરવાં વચન.

[અંક ઉ ૧૦, લીલી ઉ ૯, કમુ ઉ ૬]

અંક

મે પુષ્કરભાઈને કહ્યું કે આપણે કપડા ન પહેરીએ તો ચાલે તો એ કહે કે ના, ન ચાલે મે કહ્યું દેવપ્રસાદ કહેતા'તા કે આપણુ મોઢુ હમેશા ખુલ્લુ જ રહે છે ને તાઢ તડકો વેઠે છે તેવી જ રીતે આખુ શરીર પણ ઉઘાડુ રહી શકે પુષ્કરભાઈ કહે કે દેવપ્રસાદ તો મૂરખો છે (હમે છે) પણ દેવપ્રસાદ કાલે જ કહેતા હતા કે પુષ્કરજ મૂરખો છે (ફરી મોટેથી હસે છે)

લીલી

હુ જો તારી જગ્યાએ હોત તો પુષ્કરભાઈને મોઢે જ કહી દેત કે તમે દેવપ્રસાદને મૂરખા કહો છો ને એ તમને મૂરખા કહે છે

ચંપક

પણ એ બેમાથી ખરેખર મૂરખ કોણ છે તે મને
ખરાખર સમજતું નથી

કમ્બુ

અન્ને જ મૂરખા વળી ખીજને જે મૂરખા કહે
તે પોતે જ મૂરખ

લીલી

પણ એ બેને તુ મૂરખા કહે છે એટલે તુ પણ
મૂરખ ઠરી ખરૂં ને ?

ચંપક

પણ આમ પૂઠ પાછળ કેાઈની વાત કરે છે તે મને
નથી ગમતું હું તો મોટો ઘટંશ ત્યારે એમ નહિ
કરૂં મને તો જે લાગશે તે કહી નાખીશ

લીલી

હું પણ એમ જ કરીશ

કમ્બુ

હું તો મારી મરજી ફાવે તેમ જ કરીશ

ચંપક

મરજી ફાવે તેમ એટલે ?

૬૨

તમને એ નહિ સમજાય.

કંઠુ

એટલે કે મારે બોલવું હશે તો બોલીશ ને
નહિ બોલવું હોય ત્યારે નહિ બોલું

લીલી

તુ તે કેવી મૂરખી છે

કંઠુ

જો હમણા તો કહેતી'તી કે કેાઇને પણ કડવું
વચન નહિ કહું

અ પક

પણ કેાઇની પીઠ પાછળ તો નથીને !

ધર્મ.

[બચુ અને તેની બા]

બચુ

બા, આજે મોટાભાઈ સારાસારા કપડા કેમ પહેરે છે ?

બા

ભાઈ, આજે આપણો તહેવાર છે. હમણા આપણે મંદિરે જઈશું તારે આવવું છે ને ?

બચુ

હા, બા પણ શાનો તહેવાર છે ?

બા

આજે ભોઠળ આઠમ છે.

બચુ

ભોઠળ આઠમનો તહેવાર કેમ ?

બા

કારણ કે આજે કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો.

બચુ

તે બા, આપણી કીકી જન્મી તે દિવસે તે તહેવાર નહોતો કર્યો ?

બા

કીકી કંઈ પરમેશ્વર થોડી છે ? કૃષ્ણ તો પરમેશ્વર હતા.

બચુ

તે બા, તે પહેલા પરમેશ્વર કયા રહેતા હતા ?

બા

સ્વર્ગમાં

બચુ

બા, સ્વર્ગ કયા આવ્યું ?

બા

આકાશમાં

બચુ

પણ બા, મોટાભાઈના માસ્તર તો કહેતા'તા કે આકાશમાં કંઈ એ નથી.

બા

તે બધું કંઈ આપણાથી ન સમજાય આપણે
તો આસ્થા રાખીએ એટલે થયું

બચુ

શાના પર ?

બા

આપણાથી મોટી ઉમ્મરના માણસો જે કહે તેના
પર.

બચુ

પણ બા કહે મોટાભાઈ નિશાળે જવા નીકળ્યા ને
રસ્તામા બિલાડી આડી ઉતરી ને મોટી બેને કહ્યું કે
હમણા નિશાળે ન જઈશ, થોડીવાર રહીને જજે,
ત્યારે તો તું જ કહેતી હતી કે આપણે એવો ખોટો
વહેમ રાખવો નહિ !

બા

હા એવી ખોટીખોટી વાતો આપણે નજ માનવી
જોઈએ

બચુ

પણ બા ખોટી વાત કંઈ ને ખરી કંઈ તે કેમ
સમજાય ?

બા

ધરમ પર આસ્થા રાખીએ એટલે બધું
એની મેળે સમજાય.

બચુ

પણ ધરમ એટલે શું ?

બા

ધરમ એટલે (મનમાં) ધરમ એટલે શું ?
(મોટેથી) પણ આપણને મોડું થાય છે જા, આપણે
કહી આવ કે અમે મન્દિરે જઈએ છીએ તે તમે
ધરમા બેસજો !

કેળવણી.

[બાલુ ધરતો નોકર ટેબલ પરની ધુળ સાફ કરે છે વિલાસ ઉ ૭ લાકડાના ધન વડે નાલુ ધર બનાવે છે વસન્ત ઉ ૧૫ નિશાળેથી આવી દ્વિતર ટેબલ પર પછાડે છે]

વસન્ત

જહાન્નમમા જાય એ નિશાળ ને આ ચોપડીઓ

બાલુ

કેમ વસન્તભાઈ, શુ થયું ?

વસન્ત

ફરી પાછો નાપાસ થયો ને હવે બધાં જ મને મહેલ્યાં મારશે આ કમબખત ભૂગોળનું મારે શું કામ છે ? કામસ્કાટકા, મામાયુસેટ ને હોઆગહો-એ બધું બધીને મારે ક્યાં જવું છે ?

બાહુ

તે ભાઈ, તમે નાપાસ થયા એટલે હવે તમારે શુ કરવાનું ?

વસન્ત

એક વરસ સુધી વળી પાછું એ જ વર્ગમાં પડ્યા રહેવાનું

બાહુ

પણ ત્યારે તમે વાચના કેમ નથી ?

વસન્ત

વાંચતો કેમ નથી ? કારણ કે એ કચરો મારા મગજમાં ઘૂસી શકે એમ નથી ના મારાથી એ ભૂગોળ નહિ વચાવ જહાન્નમમાં જાય એ બધું તેમના મારે શુ ? (પાસેની આરામ ખુરસીમાં પડે છે) હું તો બાને કહીશ કે મારાથી આ નથી ભણાતું પછી એમને જે કરવું હોય તે કરે ને હવે મને નિશાળેથી ઉઠાડી ન લે તો હું તો ક્યાંક નાસી જઈશ !

બાહુ

નાસીને ક્યાં જશો ?

વસન્ત

ઘર છોડીને ગમે ત્યાં જઈશ

બાલુ

પણ આશો શુ ને રહેશે કયા ?

વસન્ત

ગાડી હાકીશ, વણુકર બનીશ, કોઇ ખેડુતને
યાં નોકર રહીશ—ગમે તે કરીશ પણ આ ભૂગોળ
તો હવે મારે ન જ ભેદ્યો

બાલુ

પણ નોકરને તો સવારના ઝહેલા ઉઠવું પડે ને
મેતરમા જઈ સખત મજૂરી કરવી પડે તે કંઈ
મને ખબર છે ?

વસન્ત

છટ ! તેમા તે શુ ? ખેતરમા કામ કરવાની તો
ત્રી મજા પડે ! તારા મનમા કે આમ કહીશ
મેટલે બહી જશે કેમ ? પણ મને તો ખુલ્લી હવામા
મ કરવું બહુ ગમે છે, સમજ્યોને ? એકાદ દિવસ
રા નિશાળે જઈને ભૂગોળ શિખી તો જો એટલે
ને પણ ખબર પડશે !

બાલુ

તે તો હશે—પણ ત્યારે એ લોકો નિશાળમાં
ભૂગોળ શા માટે શિખવે છે ?

વસન્ત

એ જ મવાલ છે ને ! શા માટે શિખવે છે ?
પણ ' શા માટે ' એમ પૂછાય જ નહિ ! યસ બધે જ
શિખવાય છે એટલે પછી એમને પણ કંઈ શિખવ્યા
વિના ચાલે ? જાણે એના વિના માણસથી જીવાતુ નહિ
હોય ને દુનીઆ આખી અટકી પડવાની હોય તેમ !

બાહુ

દુનીઆ તો નહિ અટકી પડે પણ ભાઈ, ખૂબ
ભણે તો બાપાજી જેવી મોટી નોકરી મળે ને ?

વસન્ત

પણ મારે એવી નોકરી નથી જોઈતી તેનું શું ?

વિલાસ

હું એને એવી નોકરી ન જોઈતી હોય તો !

[એટલામા વિલાસ અને વસન્તની બા આંવ છે]

બા

(વસન્તને) કેમ, ઉકાળ્યું ને ! હમણાં જ માસ્તર
તારી ફરીયાદ કરતા ગયા જો વસન્ત ! હવે આ વધુ
વખત નહિ ચાલવા દઉં તારે ભણવું હોય તો સીધો
સીધો ભણ ને નહિ તો નિશાળમાથી નામ કઢાવી નાંખ.

વસન્ત

હા બા હુ એ જ કહુ છુ મારાથી ભણાતુ નથી.
મને નિશાળેથી ઉઠાડી લો મારાથી એ નહિ વચાય

બા

કેમ, નહિ કેમ વચાય ?

વસન્ત

પણ કહુ છુને કે નથી વંચાતું ને વાચુ છું
તે પુર ચાહ નથી રહેતુ, પછી શું ?

બા

હા તો ! નહિ ચાહ રહેતુ હોય ! ધ્યાન દઇને
વાચે તો ચાહ રહેને ? તને કહુ છુ કે આ ગાડાગાડા
વિચાર છોડી દે ને હવેથી ખરાખર ધ્યાન આપ

વસન્ત

બા, ખરેખર કહુ છુ મને નિશાળેથી ઉઠાડી
લો મારે બીજુ કંઈ નથી જોઈતુ બસ આ ભૂગોળ
બંધ થાય તો મારૂં સઘળું કાસળ જાય મારાથી એ
ગદ્ગદાવૈતરૂં નથી થતુ

બા

પણ ભણશે નહિ ત્યારે કરશે શું ?

વસન્ત

તે હું જોઈ લઈશ

બા:

તે તારે નથી જોવાનું તો ! સમજ્યો કની !
છોકરાને કેળવણી આપવી તે માળાપની ફરજ છે
તને ભણાવીએ નહિ તો અમે પ્રભુના ગુનેગાર થઈએ !

વસન્ત

પણ મારાથી નહિ ભણાતું હોય તો ?

બા

કેવી અઝલ વગરની વાત કરે છે ? “ નહિ
ભણાતું હોય તો ? ” પણ નહિ કેમ ભણાય ? જો,
તને આ છેલ્લી વખત કહું છું મારૂં કહ્યું માનીને
હવે ભણવામા મન પરોવ, નહિ તો—

વસન્ત

બા, તને એક વખત તો કહ્યું કે મારાથી નથી
ભણાતું ને હવે ગમે તેમ થાય તો પણ નહિ જ ભણું

બા

વસન્ત !

વસન્ત

બા, મને શા માટે સતાવે છે ? (રડે છે) તું
એ નહિ સમજે

બા

શું કહ્યું ? હું નહિ સમજું, એમ ? જા, અહીંથી
આવો ખસ. એ શબ્દો બોલતા તારી જાલ જ કે
ઉપડી ? નીકળ અહીંથી

વસન્ત

હા જાઉં છું પણ હું કંઈથી પહોંતી નથી
મારે તારી પાસેથી કંઈ જોઈતું વે નથી. (જાય છે)

બા

આ છોકરાનું શું કરવું તે મને સ
જાતું નથી મને એવો પૂજવો છે ! પણ એ દુઃખ
ઓસડ હું જાણું છું વાચવામાં ચિત્ત પરોવતો ન
તેનું જ આ પરિણામ છે રમતગમત પડતી મૂકે
એ સુધરી જાય.

વિલાસ

પણ બા, છોકરાઓને રમવું-ખેલવું જોઈ
એમ તો તું જ કહેતી હતી ?

બા

હા પણ આખો વખત રમ્યા જ કરવું એમ
હું નહોતી કહેતી તો ! જ્યારે વાચવાનું કહ્યું
ત્યારે ધ્યાન દઈને વાચવું જોઈએ રમવાનું તો છે

વિલાસ.

પણ ભાઈ કહે છે કે એનાથી વધારું નથી તે ?

બા.

એ તો મૂરખો છે વળી નહિ તે શું વચ્ચાય ?

વિલાસ

પણ બા, એને આજસુ થઈને પડ્યા રહેવું છે એમ એ કયા કહે છે જે ? એને એક ભૂગોળ નથી ભણવી કામ કરવાનું તો એને ગમે છે ને ખેડુત ને વણકર બનવા પણ એ રાજ છે

બા.

ખેડુત ને વણકર ? થાય તો ! ફૂળની આબરૂ ખોવી હશે ? !

વિલાસ

પણ એને ભણવાનું મન નથી થતું તેનું શું ?

બા.

મન થાય કે ન થાય અમે કહીએ તેમ એણે કરવું જ જોઈએ

વિલાસ

પણ બા, એનાથી તે ન શીઘ્ર શકે તો ?

બા.

વિલાસ ! તારે પણ વ્યવસ્થા જોવા થવું છે કે ?

વિલાસ

હા બા મને પણ એવા જ વિચાર થાય છે કે
મારે જે ભણવાની મરજી ન હોય તે હું નહિ ભણું

બા

ત્યારે તું ઠાઠ રહેશે ને પછી તને પરણશે કોણ ?

વિલાસ

હું મોટી થઈશ ને મને છોકરા થશે ત્યારે હું
તો તેમને ભણવાની ફરજ નહિ પાડું એમને ભણવું
હોય તો ભણે ને ન ભણવું હોય તો એવા ભણતરની
જરૂર પણ શી છે ?

બા

(વિલાસને ચિઠવવા) મોટી થા તો ખરી હું જ
તને એમ નહિ કરવા દઉં

વિલાસ

હું તો એમ જ કરીશ

આ

કરે તો ખરી !

વિલાસ

કરવાની, કરવાની ને હજાર વાગ કરવાની !

૧૦૬

તમને એ નહિ સમજાય.

બા

ત્યારે તને બધા ગાડી કહેશે

વિલાસ

વારૂ, મારે .

છાપાં.

[બળવત ઉ ૧૪ નિશાળના પાઠ વાંચે છે કુસુમ
ઉ ૧૧ લખે છે મજુર ગાસડી લઈને દિવાન-
ખાનામા દાખલ થાય છે તેની પાછળ પાછળ
ઠાકોર ઉ ૮ આવે છે]

મજુર

હાસ ! મારો તો ખરડો પણ લાગી ગયો ! બોલો
ચોને કયા મૂકુ ?

બળવત

તને કયા મૂકવાનું કહ્યું'તું ?

મજુર

શેઠ તો કહ્યું કે 'દિવાનખાનામા લઈ જઈને
મૂકજો. હું હમણા તારી પાછળ જ આવ્યો'.

બળવત

હીક ત્યારે પેલા ખૂણામા એક બાજુએ ગોઠવીને

. મૂક

(બળવત વાચવા માંડે છે મજુર ગાંસડી ઉતારે છે ને નિસાસો ખાય છે)

કુસુમ

એ શું છે, ભાઈ ?

બળવંત

“સત્ય”-છાપુ છે

ઠાકોર

પણ ‘સત્ય’ એટલે તો સાચું ને ? (કાંઈ સાબળતું નથી)

કુસુમ

પણ છાપાની આવડી મોટી ગાંસડી ?

બળવત :

હાસ્તો. આખા વરસના છેને (પાછો વાચવા માંડે છે)

ઠાકોર

આ બધું કેવી રીતે લખતા હશે ?

મજુર

જેને લખવું પડ્યું હશે તેના તો બિચારાનાં હાથ ને આખા બેઠે ગયા હશે !

કુસુમ

કેમ, એમ શા પરથી કહે છે ?

મજુર

જુઓને, જીણાઝીણા અક્ષર ને આટલું બધું
લખવાનું તે—

બળવંત

ડાસા, એ તો છાપેલું છે—છાપેલું ! (હમે છે)

કુસુમ

(બળવંતને) તે, બાપા આ બધા છાપાને શું
કરવાના હશે ?

બળવંત

કોણ જાણે કદાચ કોઈના લેખો વાચવા હશે

કુસુમ

પણ લલ્લુ કાકા તો કહેતા હતા કે “મત્ય” ના લેખો
કયરા જેવા આવે છે ને એને વાચવા પણ ગમતા નથી

બળવંત

લલ્લુ કાકા તો એમ જ કહેને “સત્ય” એમને
ગમતું જ નથી ને એ તો “સત્યપ્રકાશ” મંગાવે છે

ઠાકોર

પણ ત્યારે લલ્લુ કાકાનું “સત્યપ્રકાશ” પણ આ
“સત્ય” જેવડું છે ?

કુસુમ

અરે આના કરતા તો ઘણુ જ મોટુ “ સત્ય ”
વરસ દિવસ થયા જ શરૂ થયુ છે ને “ સત્યપ્રકાશ ”
તો આજે વીસ વગસ થયા નિકળે છે !

ઠાકોર

ત્યારે તો આના કરતા વીસ ગણુ હશે કેમ ?

કુસુમ

(ઠાકોરને છક કરી નાખવાના ધરાદાથી) અરે એમાં
તે શુ મોટુ છે ? આ તો બેજ છાપા થયા પણ
એવા તો આખા દેશમાં ત્રીસ-પાત્રીસ છે !

બળવંત

(ચોપડીમાંથી ઉચુ જોયા વિના જ) ત્રીસ-પાત્રીસ !
કુસુમ, તને તો કંઈ જ ખબર નથી આખા
દેશમાંથી તો સેકડો છાપાઓ ખડાર પડે છે ને બીજા
દેશોના ગણીએ તો તો હજારો ને લાખો થવા જાય !

ઠાકોર

તેનાથી તો આ ચોરડો પણ ભરાઈ જાય !

બળવંત

અરે ચોરડામાં તો માય સુધ્યા નહિ આપણી
આખી શેરી ભરાઈ જાય એટલા છાપા બધુ મળીને

નિકળતા હશે !—પણ હવે મને વાચવા દો. કહે
મારે પરીક્ષા છે ને તમે તો વાત જ કરાવ્યા કરશો.
(પાછો વાચવા માંડે છે)

ઠાકોર.

એ લોકો આ બધું લખવામા વખત શા માટે
બગાડતા હશે ?

કુસુમ

એમાં વખત શાનો બગડે ?

ઠાકોર.

કેમ વળી વખત તો બગડેસ્તો કારણ કે જો
એ સાચું કહેતા હોય તો ફરી ફરીને તેનું તે
કહેવાની શી જરૂર છે ને જૂઠું હોય તો તો લખવું જ
ન જોઈએ

કુસુમ

વાહ !

ઠાકોર.

ત્યારે એ લોકો આટલું બધું ઢગલાખંધ લખતા
શા માટે હશે ?

બળવત

એટલું વાચીએ નહિ તો પછી સત્ય શું છે

તે કયાથી સમજાય ?

ઠાકોર

પણ બાપા કહે છે કે “ સત્ય ” સાચી વાત કહે છે ને લલ્લુ કાકાને તો “ સત્ય ” વાચવું જે ગમતુ નથી ને એ તો કહે છે કે “ સત્યપ્રકાશ ” લખે છે તે જ સાચુ ! ત્યારે સત્ય શુ છે તે કેવી રીતે સમજાય ? “ સત્ય ” અને “ મત્યપ્રકાશ ” બેઉના અર્થ તો એકજનને ?

કુસુમ

ઠાકોર કહે છે તે મને પણ ખરૂં લાગે છે આટલા બધા છાપાઓ અને ચોપડીઓની આપણને શી જરૂર છે ?

બળવંત

કુસુમ ! તુ પણ કેવી અછલ વજરની—છેક જૈરા જેવી વાત કરે છે !

કુસુમ

હુ એમ કહુ છુ કે આટલુ બધું વાંચીએ તો નકામો ગૂંચવાડો ઉભો ન થાય ?

બળવંત

પણ હરેકને કંઈને કંઈ નવું કહેવાનું હોયને ?

પરમેશ્વરે બુદ્ધિ બધાને આપી છે એટલે એકાદ જણાને પણ સત્ય હકીકત કદાચ જડી આવે

ઠાકોર:

પણ ત્યારે સૌને બુદ્ધિ હોય તો સૌ પોતપોતાને માટેજ સત્ય કેમ ન શોધી લે ?

બળવંત

ઓહો વાહરે તારી અકકલ ! જટ થઈને તે તો ગૂચ-વણુનો નિમ્મલ કાઢી નાંખ્યો, કેમ ?—પણ મહેરબાની કરી હવે તમે પાસેના ઓરડામા જઈને રમો ને મને બાચવા દો નહિ તો હું નાપાસ થઈશ !

કુળી.

[થંદા અને બાપુ ધરના નોકર મીરા
નિશાળે બણતી છોકરી નિશાળનો વખત થવા
આગ્યો છે મોહન હંસાને લખને નિશાળે
જવા મીરાને ત્યા આવે છે]

થંદા

(મોહનને) કેમ હજી હમણા જ ઉઠ્યો કે શુ ?

મોહન

એ તો કાલે નાટક જોવા ગયો હતો તે જરા
મોડું ઉઠાયુ

થંદા

ત્યારે તો ઘેર આવતા બહુ મોડુ થયુ હશે ?

બાહુ

નાટકમા તો હુ મેશા એમ જ થાય.

ચદા

કહે છે કે વીરસેન બને છે તે બહુ સારૂ
ગાય છે !

મોહન

કોણે કહ્યું ? એવા અર્થ વિનાના રાગડાને ગાય-
ન જ કોણ કહે ? આખા નાટકમા લઢાઈ ને ખૂબ
બરાડા બસ બીજુ કંઈ મળે જ નહિ મને તો એ
ના ગમ્યુ

મીરાં

પણ ત્યારે લોકો તો ખૂબ જોવા જાય છે !

ચદા

ને આવક પણ સારી થાય છે.

મોહન

હા, જુઓને કાલે જ એક હજારનો ' હાઉસ '
થયો.

બાહુ

એક હજાર રૂપીયા ! એ બધા પૈસા કોની
પાસે જતા હશે ?

મોહન

કો'ની પાસે તે એકટરો પાસે એક એકટરને
તો મહિને દા'ડે હજાર રૂપીયાનો પગાર મળે છે.

બાલુ

બાપરે ! હજાર રૂપીયા ! મારા જેવો તો આખી
જીન્દગી વૈતરૂ કરી કરીને મરી જાય તો પણ હજાર
રૂપીયા નહિ દેખે !

[છઠ્ઠા કર્ગની નલિની આવે છે]

નલિની

મીરા છે કે ?

મીરાં

હા, આવને નલિની ! અમે પણ તારી જ વાટ
જોતા હતા.

નલિની

એ હજાર રૂપીયાની તમે શુ વાત કરતા હતા ?

મીરાં

આ મોહન કાલે નાટક જોવા ગયો'તો તે કહે
છે કે એકટરોને ને ગાનારાઓને તો હજાર હજાર
રૂપીયા પગાર મળે છે તે બાલુ નથી માનતો.
એટલો મોટો પગાર એમને કોઈ આપતું હશે ?
તને ખબર છે ?

નલિની

અરે એમાં શુ ? ખીજા દેશોમાં તો એમને
એથી પણ વધારે પગાર મળે છે એક વખત એક
ગવૈયાને ગાવા માટે યુરોપથી અમેરીકા ખેલાવ્યો
હતો, તેણે એક લાખ રૂપીયા લીધા હતા ! અને
એવા તો ત્યા હજારો છે ગઇ કાલે જ મોટાભાઈ
છાપામાથી વાચતા હતા કે એક જાણીતો આગળીના
નખના જ પચ્ચીસ હજાર રૂપીયા ઉપજ્યા !

ચક્કા

તે એ બધું ખરૂં હશે કે ?

બાહુ

છાપામા તો બધી ગપો જ હોય છે.

નલિની

હું તો જે છાપામા આવ્યું છે તે કહું છું,
તમારે માનવું હોય તો માનો ને નહિ તો
મારે રહ્યું

બાહુ

પણ નખના પચ્ચીસ હજાર રૂપીયા તે કેણુ આપે?

નલિની

કારણ કે તેની આગળીનો વીમો ઉતરાવ્યો

હતો; તે એના નખને જરા ઈજા થઈ ને એનાથી
પીઆનો વગાડી ન શકાયો, એટલે એને તુકશાની
બહલપચ્ચીસ હુજર વીમાના મળ્યા !

બાહુ

જા, જા એમ તે કંઈ હોય ?

(પાસેના ઓરડામાથી કોલેજનો વિદ્યાર્થી રમેશ
આવે છે)

રમેશ

તમે લોકો હજી ગયા નથી કે? અહીં શું કરો છો ?

(મીરા તેને બંધી વાત પહોંચેથી જ કહી સમજાવે છે)

રમેશ

એ નખની વાત તો કંઈ જ હિમાબમા નથી
થેરીસમા એક નાચનારીએ પોતાના પગનો બે લાખ
રૂપીયાનો વીમો ઉતરાવ્યો છે—એટલે કે તેના પગને
કંઈ તુકશાન થાય ને એનાથી કામ ન થઈ શકે તો
એને બે લાખ રૂપીયા મળે !

બાહુ

મને તો લાગે છે કે આવી નજીવી બાબતમા
આટલા બધા પૈમા ખરચાવા નહિ જોઈએ

રમેશ

પણ એ જે કામ કરે છે તે તો આખી દુની

આમાં પણ કોઈથી થઈ શકતું નથી !

બાલુ

એને તમે 'કામ' કહો છો ?

નસિની

ને એ શિખતાં કેટલા વરસ થયાં હશે તેનો કઈ વિચાર કર્યો ?

મોહન

પણ એ લોકોએ એવું શિખવું જ શા માટે જોઈએ ?

બાલુ

એમ નાચવાથી ને ગાવાથી શો લાભ થાય ?

રમેશ

તમે તો છોક જ અલણુ છો કુળા વસ્તુ કેટલી ઉચ્ચ છે તે તમને ક્યાથી સમજાય ?

બાલુ

અમને તો એટલું સમજાય છે કે આવા નકામા કામમા લાજખો રૂપીયા બરબાદ કરવા એ ચોકખી મૂરખાઈ જ છે. અમે મેળવીએ છીએ તેમ તનતોડ મહેનત કરવાથી જ જો પૈસા મળતા હોત તો દુની-આમા આવા ગવૈયાઓ ને નાચનારીઓ હોત જ નહિ !

રમેશ

તમને લોકોને તો કંઈ જ ખબર નથી. એમ તો
ત્યારે તમારા મને રવિવર્મા ને ગોહરજાન તદ્દન
નકામા, કેમ ?

નલિની

અમને પણ હવે તો આ બાલુ કહે છે તે જ
ખરૂ લાગે છે !

મોહન

ચાલો, આમ ને આમ વાત કર્યા કરશો તો ઘંટ
પણ વાગી જશે ને તમને મોડુ થશે
(છોકરાઓ નિશાળે જાય છે)

વિજ્ઞાન.

[નરેશ ઉ ૧૫, વિનાયક ઉ ૧૬, બાપુ
ઉ ૮ અને યશ ઉ ૬]

નરેશ

સંસ્કૃત સાહિત્યમા જે કંઈ સરસ ને કિંમતી
છે તેના ભાષાન્તરો મળી શકે છે તો પછી એ જડબા-
તોડ ભાષા શિખવા શા માટે માથાકૂટ કરવી જોઈએ ?

વિનાયક

શમાયણ, શાકુન્તલ વિગેરે કાવ્ય-ગ્રંથોની ખરી
ખૂબી તો અસલ સંસ્કૃત વાચવાથી જ સમજી શકાય
જો તેવા સારાં હોય છતાં ભાષાન્તર તે આખરે તો
ભાષાન્તર જ !

નરેશ

પણ ધારો કે કોઈને એ વાચવા જ ન હોય
તો ? લેખને મને જ એ શમાયણની જરા ચે દરકાર
નથી.

યશ

રામાયણ શુ છે ?

નરેશ

એક વાર્તા માત્ર

વિનાયક

એમ ગણીએ તો પણ આખી દુનીઆમાં એના જેવી ખીજ કેટલી વાર્તાઓ છે ?

બાબુ

પણ એ રામાયણમા એવુ તે શુ છે ?

નરેશ

કઈ જ નહિ મેં કહ્યું ને, માત્ર ખીજ વાર્તાઓ જેવી વાર્તા જ.

વિનાયક -

અને છતાં એ 'વાર્તા' વાચ્યા વિના તમને પુરા-તત્ત્વનો ખરો ખ્યાલ કદી પણ આવી જ ન શકે

નરેશ

મારા ધારવા પ્રમાણે તો ધર્મની પેઠે આ પુરા-તત્ત્વ પણ તર્ક અને વહેમથી ભરપૂર માત્ર એક હુવાઈ ખ્યાલ જ છે.

વિનાયક:

(ગુસ્સે થઈ) ધર્મમા લલે જુઠાણું ને વિચિત્રતા
ચાલી શકે પણ આ તો પુરાતન સમયનો ઇતિહાસ
છે—દુનીઆનુ ડહાપણ છે

બાપુ:

ભાઈ, ધરમ એટલે જુઠાણું ?

વિનાયક

તમને એ બધું નહિ સમજાય !—ને તમે અહીં
શું કરો છો ? જાવ, બહાર જાવ

યશ

પણ તમને ન સમજાય તો કહાચ અમે સમજી
શકીએ !

વિનાયક

વારું ત્યારે, એક બાજુએ મૂગામૂગા એસી
રહો ને અમને અમારી વાત કરવા દો (નરેશને) તું
એમ કહે છે કે પ્રાચીન ભાષાઓને આપણા જીવન
સાથે કંઈ જ સંબંધ નથી પણ ત્યારે તો તમારા
ખગોળ, રસાયણ ને જતુશાસ્ત્રને માટે પણ એમ જ
કહી શકાય આકાશમાના ગૃહ, તેમના કંઈ અને
અતર—ને એવી એવી નકામી વાતો જાણવાથી શો
ફાયદો ?

નરેશ

વિજ્ઞાન જેવી વસ્તુને તુ નકામી કહે છે ? ।

વિનાયક

હાસ્તો દાખલા તરીકે ખગોળનો જીવનમા શો ઉપયોગ ?

નરેશ

/ કેમ, ઘણાં એ ખલાસીઓને જ એ કેટલું જરૂરી ?

વિનાયક

પણ આપણા ખલાસીઓ ખગોળ કે દા'ડે લાણ્યા હોય છે જે ?

નરેશ

તે ઉપરાંત વિજ્ઞાનનો ખેતીવાડી, વૈદક, વેપાર વિગેરેમા પણ વ્યવહાર ઉપયોગ થઈ શકે

વિનાયક

હા. ને લઘાઈ વખતે દારૂગોળા બનાવવામા પણ ઉપયોગ થઈ શકે, ખરૂં ને ? એવા જ્ઞાનથી જો લોકોની જીન્દગી સુધરતી હોય તો—

નરેશ:

પણ ત્યારે તમારૂં સંસ્કૃત પણ કયા લોકોને સુધારી શકે છે ?

બાપુ

તે ભાઈ, કેવા જ્ઞાનથી લોકો સુધરી શકે ?

વિનાયક

બાપુ ! તને એક વખત તો કહ્યું કે અમે લોકો અમારા કામની વાત કરતા હોઈએ ત્યાં તમારે માથું નહિ મારવું દર વખત તારે તો કંઈ ને કંઈ અછલ વગરનું કહેવાનું હોય છે જ

બાપુ

અછલ વગરનું હોય કે અછલવાળું પણ અમને જરા સમજવો તો ખરા કેવી જાતના જ્ઞાનથી લોકો સુધરી શકે ?

નરેશ

એવું તો કોઈ પણ જ્ઞાન કે વિજ્ઞાન છે જ નહિ છન્દગી તો સાચું પોતપોતાની મેળે જ સુધારવી જોઈએ

વિનાયક

તું એ લોક સાથે નકામી માથાફાટ શું કામ કરે છે ? એમને એ વાતમા સમજ નહિ પડે.

નરેશ

વિજ્ઞાનની વાત તમારે શા કામની છે ?

બાપુ

પણ એમ તો વિજ્ઞાનની જ શી જરૂર છે ?

યશ

અમે મોટા થઈશું ત્યારે જરૂર વિજ્ઞાનની વસ્તુઓ
શિખીશું જ નહિ

બાપુ

હા અમે તો અમારે વધુ સારી રીતે કેમ
જીવવું તે જ શિખીશું

વિનાયક

(હસે છે) જોયા કે મોટા ડહાપણના પૂતળાં

છોકરાં.

(શેઠાણી, મુરેશ કિ ૧૫ અને રમા કિ ૭
ઓરડામા બેઠા છે ત્યા શેરીમાની ગરીબ ડાસી
આવે છે)

શેઠાણી

કેમ ડાસી ?

ડાસી

બાઈ, વારે ઘડીએ તમારી પાસે આવતા મને
તો શરમ આવે છે પણ—

શેઠાણી

પણ કહે તો ખરી, શુ છે તે

ડાસી

બાઈ, મારી છોકરીને, છે તે—કાલે છોકરો આ-
વ્યો છે ને સુવાવડ કરવા મારી પાસે પૈસા નથી.

શેઠાણી

પણ હમણા તો તારી છોકરીને કંઈ આવ્યું હતું ?

ડાસી

હા બાઈ ગયે વરસે કારતક મહિને છોકરી આવી'તી

શેઠાણી

તે ડાસી, હવે તાગ ઘરમા કેટલા છોકરા થયાં ?

ડાસી

ઓ બાઈ સાહેબ, ગણાય નહિ એટલા ! કેંઈ લઈ જાય તો એમાથી અડધા આપી દઉં !

શેઠાણી

પણ તારે ત્યાં બધું મળીને કેટલાં છોકરા થયાં ?

ડાસી

સાત, બેન, સાત ! ને બધાં જ જીવે છે ! પ્રભુ હવે તો થોડાક પાછા લઈ લે તો સારૂ !

શેઠાણી

ના, ડાસી, એમ ન બોલાય, હ

ડાસી

ત્યારે શું કરૂં ? બાઈ, મારી પાસે તો પુટી

બહામ પણ નથી છોકરાઓ પણ બધા નાનાનાના છે ને જમાઈ નોકરી પર ગયો છે છતાં કંઈ મોકલતો નથી બાઈ સાહેબ, મારી તો હવે ઉમ્મર થઈ ને આ છોકરી તો હમેશા જ સુવાવડી રહે છે એનાથી તે બિચારીથી કેટલુંક કામ થાય ? બધું મારે એકલે હાથે કરવું પડે છે ને પેલા છોકરા તો આખો દા'ડો ખાવાના માટે બૂમાબૂમ કરી મૂકે છે. એન, મારા પર દયા કરો !

શેઠાણી :

ખરેખર કંઈ છે ? તારી છોકરીને સાત છોકરા છે ?

ડાસી

હા બાઈ જૂઠું શું કામ બોલો ? સૌથી મોટી છોકરી આઠ વરસની થઈ છે ને તે કંઈક મદદ લાગે છે બાકી બીજાં તો બધા છેક નાના છે !

શેઠાણી

પણ ડાસી, તારે ત્યાં જ આટલા બધા છોકરા કેમ છે ?

ડાસી

બાઈ, એ તે કંઈ આપણા હાથની વાત છે ? દસ

બાર મહિને એનો વર નોકરી પરથી રજા લઈને આવે છે ને-એન, હવે તો એ કંઈક ખૂબ દૂર નોકરીએ જાય તો ઠીક !

ચેઠાણી

ઘણાને છોકરા થતા નથી ને થાય છે તો મરી જાય છે તેનું તેઓ દુ ખ રહે છે ને તમને જોઈએ તે કરતા વધારે છોકરા છે તેનું તમને દુ ખ છે !

ડાસી

બાઈ, એટલા બધા વધારે કે હવે તો મારાથી એમનું પોષણ પણ નથી થતું ! મારા પર દયા કરો.

ચેઠાણી

(પેટીમાંથી દસ રૂપીયાની નોટ લાવી ડાસીને આપે છે)
જો, હવે ફરીને ન આવતી, સમજી !

ડાસી

ઈશ્વર તમારું ભલું કરે (ડાસી જાય છે)

રમા

બા, આમ કેમ હશે ? કોઈને છોકરા હોય છે ને કોઈને નથી હોતા ! તને છે, કાકીને છે, ને શારદા એનને તો નથી !

ચેઠાણી

કારણ કે શારદા હજી પરણી નથી

રમા

તે બા, પરણ્યા પહેલાં છોકરા ન થાય ?

શેઠાણી

ના, બેન, પરણ્યા પછી જ થાય.

રમા

બધાને જ થાય, બા ?

શેઠાણી,

ના આપણો ભટ પરણ્યો છે છતાં એને છોકરાં નથી

રમા

પણ ત્યારે બા, એમ ન થઈ શકે કે જેને છોકરાં જોઈએ તેને થાય ને ન જોઈએ તેને ન થાય ?

મુરેશ

કેવી ગાડી છે !

રમા.

ગાડી શાની ? આ ડાસીની છોકરીને આટલા બધા છોકરા છે તે હવે પછી એને છોકરા થાય જ નહિ . એવું ન થઈ શકે ?

સુરેશ

રમા, તુ તો કંઈજ સમજતી નથી બધી ગાડી-
ગાંડી વાત કરે છે.

રમા

હે, બા, તું કહેને, એમ ન થાય ?

શેઠાણી

હુ કેવી રીતે કહુ બેન, અમને જ એ વિશે
પૂરી ખબર નથી

રમા

ના, બા, કહેને ?

શેઠાણી

ઇશ્વર આપે તેટલા છોકરા થાય

રમા

પણ છોકરા કેવી રીતે થાય છે, બા ?

સુરેશ

એ તો પરીઓ આકાશમાથી આવીને મૂકી
જાય છે ! (હસે છે)

રમા

(ચિદ્વાદને) પણ એમા એવું હસવાનું શું છે ?
બા, મને તો લાગે છે કે આ ડાસીને ત્યાં ખાવાનું
નથી તો હવે એને ત્યાં છોકરાં ન જ થવા જોઈએ.

(ધરમા કામકાજ કરનારી રામી આવે છે, તેને જોઈ) બા,
આ રામીને છોકરા કેમ નથી !

શેઠાણી

રામી કયા પરણી છે જે ?

રમા

બસ ત્યારે, જેને રામીની પેઠે છોકરા બહાલી ન
હોય તેણે તો પરણવું જ ન જોઈએ

(શેઠાણી અને સુરેશ રામી સામે જોઈને હસે
છે રામી ડોળા કાઢતી ત્યાંથી ચાલી જાય છે)

જેને, છોકરા પર છોકરા થયા જાય ને તેને
માટે ખાવાનું સુધ્ધા ન મળે !

(શેઠાણીને સુરેશ એકમેકની સામે મૂગામૂગા
જોઈ રહે છે)

રમા

હુ મોટી થઈશ ત્યારે પરણીશ તો ખરી પણ
ઈશ્વરને કહીશ કે મને એક છોકરો ને એક છોકરી જ
આપજે બસ, એથી વધારે નહિ કારણ કે છોકરા
હોય ને તેને ચાહીએ નહિ તે કેમ બને ? હુ તો
મારા છોકરાને એવા ચાહીશ ! કેમ બા ?

(પુરસી પર પડેલી ઢીંગલીને હાથમા લઈ બહાર
રમવા જતી રહે છે)

શેઠાણી

બાળકો પાસેથી પણ આપણને કેટલું બધું શિખવાનું છે ? આ રમા કહે છે તે ખરૂં છે શા માટે લોકો આમ વગર વિચારે પરણી જતા હશે ? જો માબાપ પોતાની ફરજ અને સ્થિતિ સમજે તો આમ ઢગલાબધ છોકરા થાય નહિ ને તેમને ભૂખે મરવું ન પડે ને બાળકના જન્મને પ્રભુના નવા અવતાર પેઠે વધાવવાનો ઉમંગ પણ ત્યારે જ થાય માણસો બાળકોના સુખ ખાતર પણ નીચ વિલાસને કેમ રોકતા નહિ હોય ?

“ અર્વાધિ, ભગવન્ !
બાલકોના બોલ તો કારમીક
અમ્મર વાણ ઉચ્ચરે છે,
આત્માને યે જીલોવી નાંખે છે. ”

—જ્ઞાનાલાલ કવિ.

They clamour and fight, they doubt
and despair, they know no end to their
wranglings.

Let your life come amongst them like
a flame of light, my child, unflickering
and pure, and delight them into silence

They are cruel in their greed and
their envy, their words are like hidden
knives thirsting for blood

Go and stand among their scowling
hearts, my child, and let your gentle eyes
fall upon them like the forgiving peace of
the evening over the strife of the day

Let them see your face, my child,
and thus know the meaning of all things,
let them love you and thus love each other

Come and take your seat in the bosom
of the limitless, my child At sunrise
open and raise your heart like a blossom-
ing flower, and at sunset bend your head
and in silence complete the worship of
the day

—*Tagore*

Oh ! how precious to me have been the prattlings of little children, and those subtle questions and those still subtler replies that I have heard coming from their spotless lips, and have listened to as to oracular breathings ! How true the words, " Out of the mouth of babes and sucklings hast thou ordained strength " ay, strength of insight, to which that of most philosophers and theologians is abject weakness and folly Their utterances sometimes far transcend the thoughts of the highest genius —*Gifford*

If you do not know the proper answer to the questions put to you by children say so at once, though it may be painful to do so Better anything than tell your children a falsehood On the other hand, let your replies rather lead your child to further inquiry than make them satisfy it entirely Nothing can be more foolish than to say, " Children should not ask questions " —*Mrs Pullen*

માખાપોને

તમારી જબાબ તો દિવસે દિવસે વધતી જ
જાય છે. એટલે બાળકોની તમે સલાહ પણ લઈ
શકતા નથી બાળકોને નવનવી વાતો સાંભળવી,
બહાદુર પુરૂષોનાં જીવન વાચવા, નવી નવી સ્ટેશનગ્રાહ
કરવી, કાલીઘેલી કવિતાઓ વાચવી વગેરે બહુ ગમે
છે તે માટે તો તમારે—

“ બાળક ”

નામનુ દ્વિમાસિક પત્ર તમારા બાળકોના હાથમાં
આપવું જ જોઈએ

વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂાઠ

(પો સાથે)

પરદેશ માટે ત્રણ સિલિંગ

લખો —

શ્રીખાલાય પુરૂષોત્તમ બાસ

સપાદક— “બાળક”, ગાંધી,

ખાસ ઘટાડો

અલંકૃત લાભ

યુગધર્મ અન્યમાળા

(લેવાજમ રૂ. ૪-૮-૦ પોસ્ટેજ સાથે-પૂ. ૧૨૦૦)

આ અન્યમાળામાથી પ્રકાશિત થના અન્યો બહુ સારા-
નીથી અને વિચારપૂર્વક પસંદ કરેલા હોય છે અત્યાર સુધીના
બહાર પડેલ દરેક અન્યની પ્રસિદ્ધ સમાલોચકો અને વિદ્વાનો
દ્વારા પ્રશંસા થયેલી છે. પુસ્તકોનો વિષય, ભાષા, કામળ,
બાંધ, બાંધ-રીંગ બધી રીતે ઉત્તમ હોય છે

બીજા વર્ષનાં પુસ્તકો

દુનીઆ શું સાથે છે?—યુરોપના સ્ક્રાયાચાર્ય રાફ્
વાલ્ડે દ્રાઇન દ્વારા એક અદ્ભુત પુસ્તકનો ભાવપૂર્વ અનુવાદ.
(બીજા વર્ષના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે કારતક માસમાં બહાર પડશે.)

નરસિંહ મહેતા:—નરસિંહ મહેતાની કાવ્ય પ્રસાદી.

સંત કબીર:—કબીરના કાવ્યોનો સંગ્રહ, તેમના સક્ષિપ્ત
જીવન ચરિત્ર સાથે.

ભાસનાં એકાંકી નાટકો:—કવિવર્ય ભાસના નાટકોનો સંગ્રહ

આ સિવાય વધુ પસંદગી ચાલુ હોય સુદરમા સુદ
પુસ્તકોનું ખાસ અભ્યાસીઓ પાસેથી તૈયાર કરાવી બહુ
પાડવામા આવશે.

જે લાઇઓ હાલ અમારા માલિક છે તેમણે એ
તરીકે ચાલુ રહી, બીજાઓને પણ બનાવવા પ્ર-
સ્તાવના વિનંતિ છે.

વ્યવસ્થાપક.

